

Pensionsåldern

PENSIONS
MYNDIGHETEN

Pensionsåldern
Statistik & Utvärdering 2011-01-11
Hans Olsson, hans.olsson@pensionsmyndigheten.se

Innehåll

1	Inledning.....	7
2	Ekonomisk och befolkningsmässig bakgrund.....	9
3	De äldre i arbetslivet.....	16
4	Ekonomiska effekter av livslängdsökningen	25
5	Garantipensionsåldern.....	34
6	Kompletterande och alternativa idéer	43
7	Pensionsåldersfrågan i några andra länder	46

Förord

Pensionsmyndigheten har regeringens uppdrag att följa och analysera utvecklingen av ålderspensionssystemet och att förmedla resultaten till enskilda och samhälle. Denna rapport belyser vad som skett och väntas ske inom ålderspensionssystemet och angränsande system mot bakgrund av bl.a. livslängdsökningen och den ekonomiska utvecklingen. Vidare redovisas översiktligt olika förslag som kan framläggas i syfte att hantera de ekonomiska effekterna av den fortgående ökningen i livslängden. Utgångspunkten för de förslag som redovisas är att pensionsreformens principer ska ligga fasta.

Pensionsmyndighetens regeringsuppdrag ska inte förstås som att myndigheten har uppdrag eller ambition att påverka enskildas pensionsbeslut, men att tillhandahålla ett gott beslutsunderlag. Det allmänna pensionssystemet är utformat för att ge de försäkrade stor frihet att själva välja hur och när de pensionerar sig.

Detta är den första i en serie planerade rapporter som utifrån olika infallsvinklar ska belysa bl.a. effekterna av den ökande livslängden. Kommande rapporter avser att gå utanför den avgränsning till det allmänna pensionssystemets regler som denna rapport har. Pensionsmyndigheten avser att belysa hur arbetslivets krav, samhälls-ekonomi, sociala normer, tjänstepensioner, m.m. påverkar de enskildas val mellan arbete eller pension.

Slutsatser

I flera av världens utvecklade länder pågår arbete som syftar till att höja den allmänna pensionsåldern. I några fall, t.ex. i USA, har det också skett en höjning av den formella pensionsåldern. Bakgrunden till strävandena är dubbel: dels rör det sig om att motverka existerande underskott i de allmänna pensionssystemen och i statsbudgetarna på kortare sikt, dels finns det en oro för att den framtida försörjningsbördan för äldre ska bli tung i ett långt ekonomiskt framtidsperspektiv.

Inte minst utifrån den sistnämnda aspekten – försörjningsbördan – är det viktigt att notera att den formella pensionsåldern oftast är betydligt högre än den genomsnittsålder då de förvärvsarbetande faktiskt lämnar arbetslivet (den s.k. utträdesåldern). I några länder är visserligen utträdesåldern högre, men det rör sig då vanligen om länder där ålderspensionerna är små, och svåra att leva på. I normalfallet, dvs. att utträdesåldern är lägre än den formella pensionsåldern, är orsaken de system som finns för förtids- och sjukpensionering, avtalsenliga tjänstepensionsordningar, m.m., som minskar den formella pensionsålderns betydelse för vid vilken ålder de förvärvsarbetande lämnar arbetslivet. Det förekommer att utträdesåldern är betydligt lägre än den lagstadgade pensionsåldern. För Sveriges del är utträdesåldern ca 63 år – vid en pensionsålder som ibland sägs vara 67 år, ibland 65 år.

Att det finns flera bud om pensionsålderns egentliga höjd är vid närmare påseende inte så egendomligt. I en del andra länder finns bestämmelser om antalet intjänande- eller kvalifikationsår för att få ”full” pension, vilket de facto gör pensionsåldern individuell. Antalet kvalifikationsår kan variera från 25 år till över 40. Om man säger att den svenska pensionsåldern är 67 år syftar man på att detta är åldern för ”avgångsskyldighet”, den ålder då lagen om anställningsskydd (LAS) slutar gälla. Om man i stället säger att pensionsåldern är 65 år syftar man på att detta är den lägsta ålder då garantipension och bostadstillägg kan erhållas – de pensionskomponenter som för låginkomsttagare är en viktig del av den allmänna ålderspensionen. Avtalspensionerna är också ofta konstruerade så att 65 år blir en naturlig avgångsålder. Men den faktiska genomsnittsåldern vid utträdet från arbetslivet är, med hjälp av bl.a. förtidspensionssystemet, som nämnts bara 63 år. Det är ändå värt att säga att denna utträdesålder är hög i ett internationellt, särskilt europeiskt, perspektiv.

I Sverige är pensionsåldersproblematiken annorlunda än i flertalet andra länder, på så sätt att det för systemets egen del inte finns finansiella skäl att höja pensionsåldern i det inkomstgrundade pensionssystemet (inkomst- och premiepension). Systemet är till sin konstruktion finansiellt stabilt i förhållande till de försäkrades val av pensioneringsålder. Det finns inte ens, inom systemets grundläggande regelverk, möjlighet att höja någon annan ålder än tillgänglighetsåldern 61 år, den lägsta ålder då pensionen kan börja tas ut.

De s.k. delningstalen, som med automatik ger högre inkomstgrundad pension ju senare den tas ut, ger ekonomiska drivkrafter för att senarelägga pensioneringen. Men förmodligen är detta en mindre effektiv metod för att höja den ålder då pensioneringen sker, än vad en höjning av den formella pensionsåldern är i ett system där en sådan ålder finns. För låginkomsttagare gäller detta i synnerhet eftersom de kringliggande förmånssystemen utgår från en fast pensionsålder, och denna ålder kan endast ändras genom riksdagsbeslut.

Om det från samhällsekonomisk synpunkt anses önskvärt med en högre ålder vid utträdet från arbetslivet, saknas det åtgärder inom de befintliga allmänna förmånssystemen som påverkar medel- och höginkomsttagare. En höjning av den formella tillgänglighetsåldern 61 år kan bedömas huvudsakligen ha s.k. signaleffekt. Få tar ut ålderspension vid den åldern, utträdet från arbetslivet sker på andra sätt.

När det gäller personer med lägre inkomster finns mer direkt verkande åtgärder, främst att höja den lägsta åldern då garantipension och bostadstillägg (BTP) kan erhållas, från nuvarande 65 till exempelvis 67 år. Detta kan dock anses kräva följdändringar i reglerna för förtidspension (sjukersättning). Förtidspension kan med dagens regler bara erhållas fram till 65 års ålder, då den normalt ersätts av ålderspension. Förtidspensionärerna hör till dem som i särskilt hög grad är beroende av garantipension och BTP när de sedan blir ålderspensionärer. En del av dem som haft sjukersättning länge får mycket låg inkomstgrundad ålderspension – vissa faktiskt ingen alls. Dessa personer skulle från sin 65-årsdag under två år bli hänvisade till ekonomiskt bistånd (socialbidrag) från kommunen. Med höjd lägsta ålder för garantipension och BTP blir det en logisk följd att också höja den högsta ålder då förtidspension kan erhållas. Alternativt torde speciallösningar behöva tillgripas för vissa personers försörjning.

En höjd garantipensions- och BTP-ålder medför rimligen att även reglerna för arbetslöshetsersättning behöver ändras, så att ersättning står till buds upp till denna höjda ålder. Som det är nu kan arbetslöshetsersättning bara erhållas upp till 65 års ålder.

Höjda åldersgränser kan å andra sidan medföra betydande förändringar i främst låginkomsttagares ekonomiska drivkrafter. Det individuella ekonomiska värdet av att kunna få förtidspension ökar betydligt. För det första kommer förtidspensionen att erhållas under längre tid, och förtidspensionen är oftast högre än den kommande ålderspensionen. För det andra ger förtidspensionen upphov till ett förlängt intjänande av inkomstgrundad ålderspension (förtidspensionen är pensionsgrundande för ålderspension) samt därtill ett förmånligare delningstal när ålderspensionen tas ut vid högre ålder. Statens kostnad för förtidspensioner (sjukersättning) kommer av dessa orsaker att bli betydligt högre. Denna kostnadsökning motverkas delvis av lägre kostnader för garantipension och BTP och högre skatteintäkter.

På liknande sätt kommer det att bli attraktivt för den enskilde att kunna få även sjukpenning och arbetslöshetsersättning, hellre än att behöva ta ut ålderspension vid en ålder då garantipension och BTP inte är tillgänglig.

Även en del personer i medel- och höginkomstgrupper skulle kunna få ekonomiskt utbyte av att erhålla sjukersättning (eller sjukpenning eller arbetslöshetsersättning) om maximiåldern höjs, nämligen om de annars hade haft för avsikt att ålderspensionera sig vid 65 års ålder.

Det finns olika möjligheter att genom särbestämmelser motverka dessa drivkrafter. Priset är emellertid att 65-årsgränsen kommer att leva kvar i det sammantagna systemet för pensioner, övriga socialförsäkringar och arbetsmarknadsersättningar.

Välfärdseffekten av de förändringar som kan skisseras beror på:

- regelförändringens utformning,
- träffsäkerheten i särskilt Försäkringskassans beslut om sjukersättning, men även i sjukpenning- och arbetslöshetsersättningsbesluten,
- eventuell spridningseffekt av de höjda åldersgränserna till personer vars drivkrafter i princip inte påverkas av förändringarna – dvs. till medel- och höginkomsttagare.

De samhällsekonomiska effekterna av olika förändringar går att beräkna, men inte utan betydande inslag av mer eller mindre subjektiva antaganden. Ändå är det önskvärt att i kvantitativa termer illustrera möjliga ekonomiska utfall för olika grupper av individer, för de olika ersättningssystemen och för staten och samhället totalt. Sådana beräkningar visas i begränsad utsträckning i denna rapport, men är möjliga att göra utförligare.

1 Inledning

Frågan om höjd pensionsålder har efter 2008 års finanskris fått ökad aktualitet i flera europeiska länder där de offentliga finanserna är svaga. Även i Sverige, med bättre statsfinanser än de flesta andra europeiska länder, är det önskvärt med fler förvärvsarbetande för att upprätthålla en god utveckling av ålderspensionerna och för att i ett långt framtidsperspektiv finansiera bl.a. äldreomsorgen.

Till skillnad från många andra länder har Sverige inte något långsiktigt underskott i det allmänna pensionssystemet. Systemets utformning innebär att den ekonomiska och befolkningsmässiga utvecklingen med viss automatik återspeglas i pensionernas storlek.

Det är för Sveriges del viktigt att konstatera att det för en stor del av löntagarna inte finns någon formell pensionsålder som kan höjas. Den inkomstgrundade pensionen (inkomstpensionen och premiepensionen) kan tas ut vid valfri ålder från och med 61 år. Den inkomstgrundade pensionen blir högre ju längre man väntar med att ta ut den. Dels blir det s.k. delningstalet, som återspeglar den förväntade återstående livslängden vid pensioneringsåldern, förmånligare, dels får man möjlighet att tjäna in ytterligare pension.¹ Gränsen 61 år kan kallas tillgänglighetsålder (på engelska: "eligibility age") och spelar en viss roll i enkla jämförelser av pensionssystem som görs internationellt. Denna tillgänglighetsålder höjdes i samband med pensionsreformen 1994, före reformen var den 60 år.

I många andra länder finns en viss pensionsålder, som lagstiftaren kan fatta beslut om. Vanligen finns det möjlighet att ta ut pension senare eller tidigare, varvid man får högre respektive lägre pension, men tilläggen respektive avdragen är relaterade till pensionen vid den stipulerade pensionsåldern. Så fungerade också det tidigare svenska ATP-systemet.

I det svenska pensionssystemet finns likafullt en åldersgräns, 65 år, som är den lägsta ålder vid vilken man kan ta ut garantipension och bostadstillägg till pensionärer (BTP). Garantipension betalas till den som inte har inkomstgrundad pension, eller bara har relativt liten sådan. BTP är ett bidrag som behövsprövas med hänsyn till alla inkomster, förmögenheter och bostadskostnadens höjd. Denna särskilda åldersgräns för basförmåner kan ha bidragit till att befästa tanken om 65 år som den svenska "pensionsåldern".

Härtill kommer att 65 år är den högsta åldern för att erhålla förtidspension (sedan 2003 kallad sjukersättning) vid arbetsoförmåga och a-kasseersättning vid arbetslöshet. Förtidspension är den viktigaste källan till försörjning för dem som lämnar arbetslivet tidigare än vid 65 års ålder – för närvarande är den s.k. utträdesåldern ca 63 år.

---

¹ Det är fullt tillåtet att utan begränsning arbeta även efter att man har börjat ta ut ålderspension. Då justeras pensionen efterhand uppåt.

Lagen om anställningsskydd, som förhindrar uppsägning utan särskild uppsägningsorsak, gäller sedan 2003 till 67 års ålder, efter att tidigare ha varit 65 år. Höjningen kan ses som ett uttryck för statsmaktens önskan att få upp pensionsåldern. Åldersgränsen har ibland något oegentligt kallats åldern för "avgångsskyldighet".

Avtalsförsäkringarna och tjänstepensionerna har stor betydelse – kanske den största – för att permanenta tanken om en fast pensionsålder på (högst) 65 år. Det är exempelvis inte möjligt att tjäna in ytterligare pension efter 65 års ålder i de vanligaste avtalsförsäkringarna. Vidare kan finnas möjlighet till uttag redan från 55 år, möjlighet att få full pension redan vid t.ex. 62 års ålder, m.m. På många arbetsplatser förväntas de anställda sluta vid "uppnådd pensionsålder". Överlag synes intresset att höja pensionsåldrarna vara ganska svagt hos arbetsmarknadens parter på båda sidor.

Mot den ovan givna bakgrunden uppstår lätt förvirring i debatten när det gäller ämnet "höjd pensionsålder". Menar man lägstaåldern 61 år, garantipensionsåldern 65 år, avgångsskyldighetens 67 år, avtalsförsäkringarnas åldersregler, eller vad? Men den viktigaste åldern i pensions sammanhang, den när flertalet förvärvsarbetande väljer att ta ut den inkomstgrundade pensionen, kan strängt taget bara styras med ekonomiska incitament och genom påverkan på attityder hos löntagare och arbetsgivare.

När det gäller önskemålet om ökad sysselsättning är andra besläktade frågor också viktiga. Kan och bör debutåldern i arbetslivet sänkas? Hur skapas en arbetsmiljö och attityder som får genomsnittet av de förvärvsarbetande att åtminstone stanna kvar i arbete till 65 år? Arbetskraftskraftsdeltagandet bland äldre är redan högt i internationell jämförelse, och hur skulle en ytterligare höjning återverka på de ungas möjlighet att få arbete? Dessa frågor berörs inte i någon stor utsträckning i det följande. Detsamma gäller avtalsförsäkringarna. I stället är det allmänna pensionssystemets och socialförsäkringens regelutformning i förhållande till livslängdens fortgående ökning som främst står i blickpunkten.

Bakgrunden till denna rapport är regeringens stående uppdrag till Pensionsmyndighetens att följa och analysera ålderspensionssystemets utveckling och förmedla resultaten till enskilda och samhälle. Rapporten är inte uttömmande vad gäller de möjliga regelförändringar som diskuteras. Inte heller är beskrivningarna av effekterna av de diskuterade regelförändringarna fullständiga.

2 Ekonomisk och befolkningsmässig bakgrund

Sveriges första allmänna pensionsförsäkring tillkom genom riksdagsbeslut år 1913. Dessförinnan hade de äldres försörjning varit en angelägenhet för familjen och ytterst för kommunens fattigvård. Den nya försäkringen var obligatorisk och finansierades delvis med avgifter från de försäkrade. En behovsprövad del finansierades därutöver med allmänna statsmedel. Pensionsåldern var 67 år. Det fanns dock möjlighet att få pension tidigare, vid varaktig oförmåga att försörja sig genom arbete, en invalidpension.

Pensionsbeloppen var små till att börja med. Många fortsatte troligen att arbeta efter pensionsåldern om de hade krafter och möjlighet. Långt ifrån alla uppnådde å andra sidan pensionsåldern. Den tidiga folkpensionen var i hög grad en ”försäkring mot ålderdom”, som gav en minimiförsörjning till dem som på grund av ålder eller invaliditet hade svårt att arbeta längre. Vårt nutida allmänna pensionssystem har i högre grad karaktär av ett sparande inför ålderdomen, som de allra flesta förvärvsarbetande får nytta av. Försäkringsinslaget finns kvar, men frågan gäller inte så mycket *om* man blir gammal, utan *hur* gammal man blir.

År 1913 var den förväntade återstående medellivslängden vid 67 års ålder 11–12 år, nu är den vid 65 års ålder nära 20 år. Jämförelsen är ändå inte riktigt talande, eftersom dödsriskerna under den senare delen av det förvärvsaktiva livet var avsevärt högre i äldre tid. En person som 1913 var i 50-årsåldern kunde räkna med sju framtida pensionärsår, medan dagens 50-åring kan vänta sig nästan 18 år.

	1913	2009
Återstående förväntad livslängd vid 67 resp. 65 år	11,8	19,6
En 50-åring förväntade antal år som ålderspensionär vid pensionering vid 67 resp. 65 år	6,9	17,8

Källa: SCB, befolkningsstatistik.

Ekonomisk tillväxt, arbete och fritid

Genom att både antalet pensionärer och pensionsnivåerna har stigit, är ålderspensionsbetalningarna i dag i en tyngre relativ ekonomisk börda för de förvärvsarbetande än i pensionssystemets barndom. Å andra sidan har vi numera bättre råd. Sedan 1910-talet har det varit en enorm tillväxt i det materiella välståndet. Den inkomstskapande produktionsförmågan, mätt som BNP per arbetad timme, kan uppskattas vara 13 gånger större i fast penningvärde än år 1913. Detta motsvarar en volymökning på 2,7 procent per år. En illustration av ökningens storlek: 1913 års genomsnittliga livsinkomst kan med vår nuvarande produktivitet arbetas ihop på tre år.

Tillväxtpotentialen kan användas på två sätt, till höjd materiell levnadsstandard (ökad BNP per capita) eller till ökad fritid (kortare arbetstid). Sett till hela perioden 1913–2009 har den förstnämnda användningen dominerat stort. BNP per capita har stigit med 2,3 procent per år. Antalet arbetstimmar per invånare i totalbefolkningen har minskat med 0,4 procent per år (ackumulerat med 31 procent).

Arbetstiden per invånare bestäms i sin tur av hur stor del av befolkningen som är sysselsatt, och av antalet årsarbetstimmar per sysselsatt. Andelen sysselsatta i totalbefolkningen har inte minskat under perioden 1913–2009 sedd som helhet, trots ålderspensionärernas kraftiga relativa ökning. Den senare ökningen har nämligen mer än väl kompenserats av en minskning av andelen barn. Barnminskningen var särskilt kraftig fram till andra världskrigets början, men har med vissa avbrott fortgått även därefter. Om man i stället sätter antalet sysselsatta i relation till den vuxna befolkningen (här definierad som personer över 15 år) blir bilden en annan. Med denna befolkningsbas var uppskattningsvis 654 personer per 1000 invånare sysselsatta år 1913, att jämföra med 572 idag. Detta innebär en ackumulerad nedgång på 12 procent.

De alltfler pensionärsåren är en av orsakerna till nedgången. En annan är att ungdomarnas debut i arbetslivet sker senare. Antalet utbildningsår har ökat, vilket i sig är en av de viktigaste förutsättningarna för ekonomins produktivitetstillväxt. Samtidigt har påpekats att studierna kunde bedrivas effektivare, och att det har tagit allt längre tid att nå en viss för arbetslivet användbar kunskapsnivå. Saken är svår att analysera, bl.a. eftersom kunskapsinriktningen har förändrats så starkt, men en innebörd är att ungdomsåren i ökad utsträckning har ägnats åt fritidskonsumtion, ungefär som åren på ålderdomen. Förutsättningen är också densamma: ekonomins allt större försörjningspotential. Västlandsutvecklingen har till en del tagits ut i form av ett kortare arbetsliv. Detta är principiellt sett varken mer eller mindre "lätt sinnigt" än att använda tillväxtutrymmet till konsumtionsvaror.

Även den långsiktiga ökningen i andelen långtidssjuka och förtidspensionerade har delvis bakgrund i välbefindstillväxten. Med stigande levnadsstandard har inte bara den acceptabla miniminivån för livets materiella nödtröft stigit. Gränsen för när ohälsa och arbetsoförmåga ska anses motivera försörjningshjälp från det allmänna har också förskjutits. Många som i dag förtidspensioneras med sjukersättning skulle längre tillbaka i historien ha fått klara sig utan samhällets bistånd.

Bakom nedgången i antalet arbetstimmar per invånare ligger likafullt inte främst utvecklingen av andelen sysselsatta. Mest betydelsefull har nedgången i de sysselsattas årliga arbetstid varit. Årsarbetstiden per sysselsatt var uppskattningsvis 35 procent lägre år 2009 än 1913.²

---

² Underlaget för denna uppskattning är av naturliga skäl svagt, särskilt på grund av den stora del av befolkningen som förr arbetade med självförsörjning i jordbruket. För industriarbetare, där den statistiska belysningen är bättre, har årsarbetstiden minskat mera. En särskilt kraftig minskning skedde strax efter första världskriget då åttatimmarsdagen redan infördes, visserligen under sex av veckans dagar, inte fem som nu.

	1913	2009	% förändr.
Arbetstimmar per invånare	1 106	764	-30,9
Arbetstimmar per invånare över 15 års ålder	1 610	916	-43,1
Sysselsatta per 1000 invånare	449	477	6,3
Sysselsatta per 1000 invånare över 15 års ålder	654	572	-12,4
Arbetstimmar per sysselsatt	2 463	1 601	-35,0

Källor: SCB:s, nationalräkenskaper, arbetskraftsundersökningar, befolkningsstatistik, m.m.

Kvinnornas roll i försörjningen

Att Sverige lyckats försörja fler äldre, studerande och långtidssjuka beror i hög grad på att det vid 1960-talets mitt skedde ett brott i trenden mot allt lägre sysselsättningsgrad i den vuxna befolkningen. Orsaken till detta var att kvinnorna i växande antal gick in på den betalda arbetsmarknaden. Uppgången i den totala sysselsättningsgraden pågick till år 1990. För män fortsatte sysselsättningsgraden parallellt att sjunka. Det kvinnliga sysselsättningstillskottet var väl tajmat till att andelen äldre i befolkningen just under dessa år steg starkt.

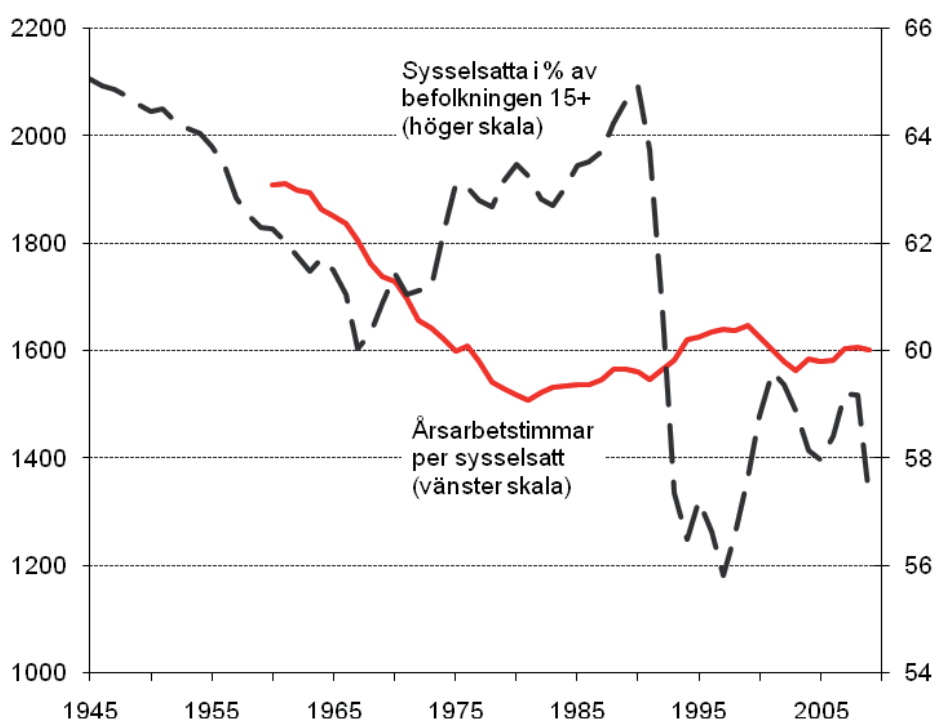
Förändringen var i och för sig inte gratis: kvinnorna hade inte levat i överksamhet innan de etablerade sig i förvärvslivet. De lämnade många arbetsuppgifter ifrån sig. Somligt blev kanske inte alls gjort hädanefter, men mycket fick lov att mot betalning skötas av specialiserade utövare och industriella producenter. En växande del av de samlade inkomsterna gick alltså åt för att ersätta den matlagning, klädsömnad, omsorg om barn och gamla m.m., som kvinnorna hade utfört i hemmen. Delvis rörde det sig om sådant som kom att tillhandahållas av den offentliga sektorn, och skatterna höjdes successivt. Det samhällsekonomiska nettoutfallet av omvälvningen var dock säkerligen stort. Produktiviteten blev högre genom specialiseringen; man kan jämföra beklädnadsindustrin och hemsömnaden, även om detta kanske inte alltid gällde produktionens kvalitetsaspekt. Betydelsefullt för välfärdsstatens utveckling var att kvinnornas arbete nu kunde skatte- och avgiftsbeläggas.

Mot slutet av 1980-talet hade kvinnorna nått ett arbetskraftsdeltagande som inte stod männens långt efter. Den kvinnliga arbetskraftsreserven var i och med detta i stort sett uttömd som källa till framtida ekonomisk tillväxt.

De förvärvsarbetandes årsarbetstider

Antalet årsarbetstimmar per sysselsatt föll kraftigt under 1960- och 1970-talen. Till viss del var detta en följd av att kvinnorna etablerade sig i arbetslivet med kortare veckoarbetstider än män. Statistiskt drevs härigenom den genomsnittliga arbetstiden ned. Annat var emellertid långt viktigare. Semestrarna förlängdes, sjukförsäkringen förbättrades, betald föräldradighet infördes, m.m. Veckoarbetstiderna förkortades, både genom lagstiftning och genom avtal mellan arbetsmarknadens parter.

Sysselsättning och arbetstimmar

Källor: SCB:s nationalräkenskaper och befolkningsstatistik, m.m.

Årsarbetstiderna minskade i stort sett lika mycket för män och kvinnor, och var i det närmaste 20 procent kortare år 1980 än 1960. Ungefär en fjärdedel av det reala utrymmet för realinkomsthöjning togs på detta sätt ut i ökad fritid. Under 1960-talet och halva 1970-talet steg reallönerna per timme rekordartat, och detta möjliggjorde goda reala inkomstökningar i lönekuverten trots kortare arbetstider.³

³ Ett sådant omvänt samband mellan reallönetillväxt och förändring i årsarbetstid kan beläggas för en lång historisk period, och i många andra länder än Sverige. Vad som framträder är det som ekonomerna kallar inkomsteffekt: med högre inkomst har man råd med mer fritid. Det finns teoretiskt också en s.k. substitutionseffekt: med högre inkomst blir materiell konsumtion billigare i förhållande till fritid, och då väljer man mer konsumtion, dvs. mindre fritid. Det är substitutionseffekten som gör sig gällande när man t.ex. finner att höjda inkomstskatter minskar utbudet av arbetskraft.

Från 1970-talets andra hälft och tjugo år framåt blev produktivitets- och reallöne-tillväxten dålig och parallellt upphörde arbetstiderna att minska. Det skedde till och med en viss ökning av årsarbetstiderna per sysselsatt från början av 1980-talet till mitten av 1990-talet. Även i detta avseende var det kvinnorna som låg bakom – männens arbetstider fortsatte att sjunka, om än i långsammare takt än tidigare. Kvinnornas traditionella deltidsarbete minskade, och en könsutjämning har därmed ägt rum även i fråga om genomsnittlig arbetstid.

Den ekonomiska krisen i början av 1990-talet ledde till att sysselsättningsgraderna sjönk, för båda könen och i alla åldersgrupper, och de har ännu inte repat sig. Svårigheterna på arbetsmarknaden drabbade inte minst ungdomarna, och en stor del av dem försvann från arbetsmarknaden för att i växande utsträckning ägna sig åt studier. Mönstret finns kvar bland de tillkommande ungdomsgenerationerna, trots att arbetsmarknadskonjunkturen har förbättrats.

Pensionssystemet och den framtida försörjningsbördan

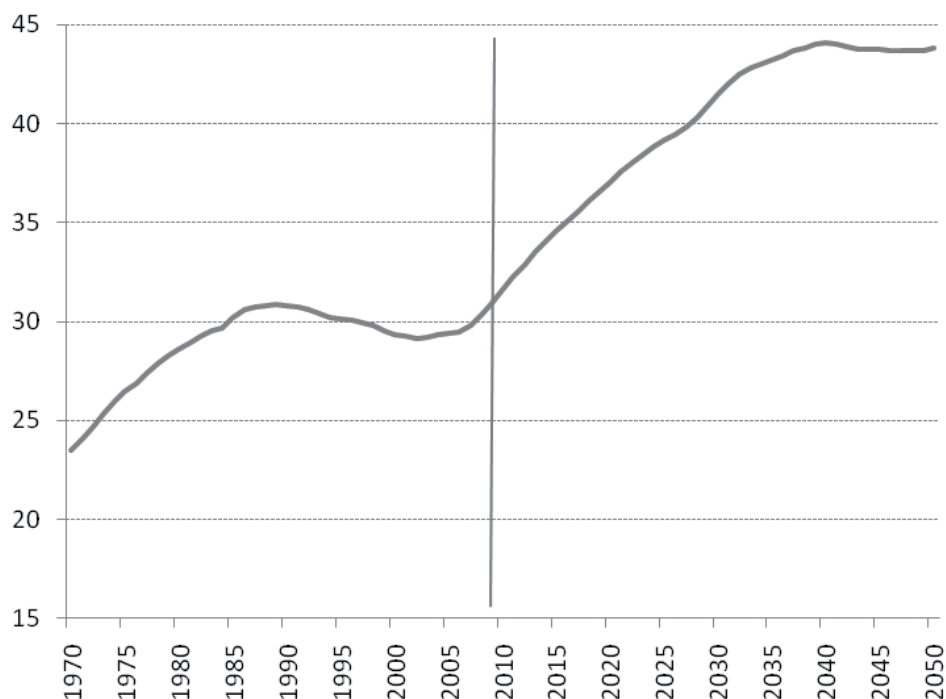
Försörjningen av de allt fler äldre och de allt fler icke-yrkesverksamma yngre har underlättats av att kvinnornas arbetsmarknadsbeteende närmat sig männens. Kvinnornas sysselsättningsgrad och arbetstider har ökat, medan männen i båda avseendena har trappat ner. Skillnaden mellan könen kan inte minska särskilt mycket längre, och i ett långt framtidsperspektiv kan man förmoda att förändringarna blir mer likartade för kvinnor och män.

Historiens nyckel är gunstiga ibland: samtidigt med att sysselsättningens expansiva skede tog slut kring 1990 inleddes en period då försörjningsbördan för de äldre sjönk något. Antalet 65-åringar och däröver, i relation till antalet i åldern 20-64 år, har minskat något – efter att ha stigit kontinuerligt från 15 procent år 1940 till 30 procent i slutet av 1980-talet. Försörjningskvotens minskning beror på att barnkullarna var små i slutet av 1920-talet och under 1930-talet.

Men försörjningskvoten äldre/yrkesaktiva vänder nu med stor kraft uppåt igen. De stora kullarna från 1940-talet fyller 65 år, och de förmodas dessutom leva längre än tidigare pensionärsgenerationer. Och på 2030-talet följs de in i pensionsåldern av den likaledes stora 1960-talsgenerationen.

I dag finns ingen arbetskraftsreserv att tillgå som i storlek kan mäta sig med den som kvinnorna representerade vid 1960-talets början. Den kommande ”åldrings-explosionen” blir därför mer problematisk än den som kulminerade mot slutet av 1980-talet. Om sysselsättningsgraderna för män fortsätter nedåt på samma sätt som hittills under efterkrigstiden, och om kvinnorna ansluter sig till denna trend sedan de nu nått upp i männens nivåer, får skatter och avgifter från de förvärvsarbetande svårt att räcka till för en fortsatt hög levnadsstandard för de äldre.

Befolkning 65+ i procent av befolkningen 20-64 år

Källa: SCB:s befolkningsstatistik och befolkningsprognoser.

Det reformerade ålderspensionssystemet är konstruerat så att det är finansiellt stabilt, men detta garanterar inte att det finns en tillräckligt stor "kaka" att fördela mellan pensionärer och förvärvsaktiva så att alla blir nöjda. Den finansiella stabiliteten har inte med detta att göra. Vid en dålig utveckling av sysselsättningen ökar risken för att systemets underskottsbalansering träder i funktion. Innebörden av detta är att pensioner och pensionsrätter skrivs upp i långsammare takt än de skulle ha gjort annars, eller i värsta fall, såsom skett 2010 och 2011, att de sänks. Anpassningsbördan ligger i systemet på pensionerna. En fortgående sänkning i relationen mellan pensioner och löner kan framkalla konflikter som på något sätt behöver lösas med nya politiska beslut.

Det reformerade systemet har likafullt en egenskap som på indirekt väg kan påverka storleken på själva kakan. Om pensionerna tenderar att bli oacceptabelt låga (exempelvis till följd av balansering) kan den enskilda blivande pensionären för egen del förbättra situationen genom att arbeta längre. Om många gör så bidrar det till högre sysselsättning och produktion i hela samhället, och därmed till att avgiftsbetalningarna till systemet blir större. Eventuella ekonomiska och politiska skäl för att tillföra ytterligare resurser till pensionssystemet minskar.

På samma sätt kan pensionären kompensera för den urholkning av begynnelsepensionen som i pensionssystemet sker genom livslängdens ökning. När livslängden stiger, stiger det s.k. delningstalet, med vilket kontobehållningen i det inkomstgrundade (både inkomstpension och premiepension) pensionssystemet delas när pensionen räknas ut. Delningstalen och deras utveckling beskrivs närmare i avsnitt 4.

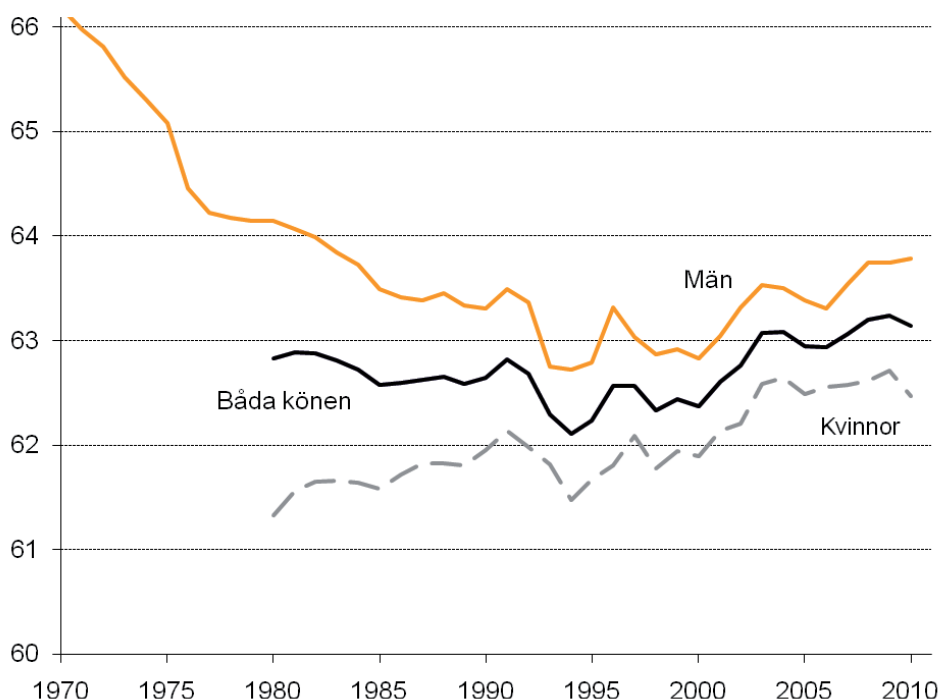
Ökad sysselsättning är även nyckeln till skattefinansiering av växande offentliga konsumtion av bl.a. vård, skola och omsorg. Med den utveckling av försörjningskvoten som Sverige står inför, kommer samhällsutgifterna för bl.a. äldreomsorg att växa. Detta är visserligen inte omedelbart förestående. Behoven av äldreomsorg är omfattande först vid 75-80 års ålder. Dit når 1940-talsgenerationen på 2030-talet – dessvärre ungefär samtidigt som 1960-talsgenerationen kan väntas fresta på försörjningsbördan genom att gå i pension.

3 De äldre i arbetslivet

Utträdesåldern

Den ålder då den genomsnittliga förvärvsarbetande lämnar arbetslivet har visserligen gått upp något under senare år, men är ändå bara drygt 63 år. Utträdesåldern skiljer sig numera inte så mycket mellan könen, den är ungefär ett halvår lägre för kvinnor och ett halvår högre för män. Förr var utträdesåldern för män mycket högre, i mitten av 1960-talet nästan 68 år. Många arbetade efter ”folkpensionsåldern” som då ännu var 67 år. Orsaken var antagligen att pensionerna var så små – ATP-systemet gav ännu inte några pensioner av betydelse. Utträdesåldern sjönk dock snabbt, särskilt i samband med att pensionsåldern år 1976 sänktes till 65 år. Men den hade sjunkit även dessförinnan, och fortsatte att göra det ända fram till 1990-talets början.

Genomsnittlig ålder vid utträdet från arbetsmarknaden (utträdesåldern)

Beräkningarna gäller personer som är med i arbetskraften vid 50 års ålder. För år 2010 baseras beräkningarna på utvecklingen under de tre första kvartalen.

Källa: SCB:s arbetskraftsundersökningar (AKU), bearbetningar.

Kvinnornas utträdesålder var i motsats till männens lägre förr än nu. Detta berodde delvis på att förvärvsarbete överhuvudtaget inte var en självklarhet för kvinnor, och de slutade ofta – om de arbetade – när den i genomsnitt några år äldre mannen gjorde det.

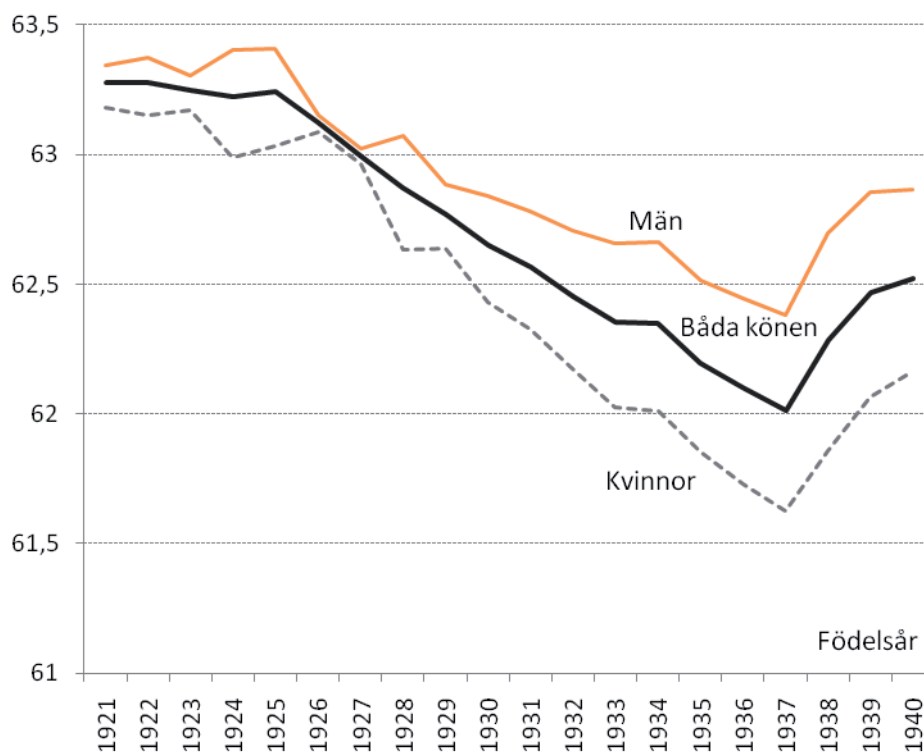

Utträdesåldern, som den ovan redovisas, ger en ögonblicksbild för vart och ett av åren i diagrammet. Den anger den ålder då årets 50-åringar i genomsnitt lämnar arbetsmarknaden, förutsatt att de vid högre åldrar får samma arbetskraftsdeltagande som successivt äldre personer hade under *samma* år. 50-åringarna antas alltså, när de blir t.ex. 65 år, ha samma arbetskraftsdeltagande som dagens 65-åringar har. Utträdesåldern innehåller därmed ett slags prognosmoment, eller rättare sagt antagande om ett ”fortvarighetstillstånd”, på liknande sätt som vid de beräkningar av förväntad återstående medellivslängd vid en viss ålder, som redovisas i befolkningsstatistiken. Utträdesåldern beräknad på ovanstående sätt kan lämpligen kallas den *förväntade utträdesåldern*.

Årskullsvis utträdesålder

Det går också att beräkna genomsnittsåldern vid vilken en viss årskull lämnade arbetskraften, den *årskullsvisa utträdesåldern*. Detta ställer högre krav på historiskt datamaterial. Vill man i år (2010) beräkna utträdesåldern för exempelvis personer födda 1940 behövs data för arbetskraftsdeltagandet från 1990 (då de var 50 år) och framåt, och man behöver därtill i princip göra antaganden om arbetskraftsdeltagandet från 2010 och framåt, dvs. efter 70 års ålder. För yngre personer, t.ex. födda 1950, är det inte möjligt att beräkna årskullsvisa utträdesåldrar, eftersom de ännu 2010 bara är 60 år gamla. Utträdesåldrar för olika årskullar visas i nästa diagram.

Genomsnittlig ålder vid utträdet från arbetslivet för olika födelseårgångar

Beräkningarna gäller personer som är med i arbetskraften vid 50 års ålder.

Källa: SCB:s arbetskraftsundersökningar (AKU), bearbetningar.

Personer födda 1937 har haft den hittills lägsta utträdesåldern, drygt 62 år. För kohorterna 1938-1940 har en gradvis höjning skett, så att personer födda 1940 beräkna få en utträdesålder på 62,6 år. Möjligen har det reformerade pensions-systemet inverkat på höjningen, med bl.a. dess regler om att pensionsrätt tjänas in fullt ut i det reformerade systemet efter 65 års ålder.

Relationen mellan förväntad och årskullsviss utträdesålder är komplicerad. Anta, för att ta ett extremt exempel, att arbetskraftsdeltagandet i procent av befolkningen under lång tid har varit konstant över tiden i alla åldrar. Under ett visst år sker sedan en proportionsvis lika stor nedgång i alla åldrar, varefter arbetskraftsdeltagandet ligger kvar på de nya lägre nivåerna för all framtid. Förändringen lämnar den förväntade utträdesåldern opåverkad – beräkningen görs ju enbart med data för det aktuella året. Den årskullsvissa utträdesåldern för personer som fyller 50 år *efter* att förändringen ägt rum blir likaså opåverkad. För personer som vid förändringen redan är 50 år sker däremot en sänkning av den årskullsvissa utträdesåldern. Störst blir sänkningen för dem som nyss fyllt 50 år; deras arbetskraftsdeltagande sjunker för alla framtida år, från och med 51 års ålder, medan arbetskraftsdeltagandet under ”basåldern” 50 år inte påverkats. För personer som är relativt gamla redan när förändringen sker blir det sänkningen däremot liten. En 65-åring exempelvis får bara sitt eventuella arbetskraftsdeltagande från och med 66 års ålder sänkt.

Utbildningsnivåns betydelse

Befolkningens utbildningsstruktur har i ett långt historiskt perspektiv förändrats kraftigt. Andelen personer som genomgått högre utbildning har stigit, medan andelen med högst grundskola minskat. Bland dagens 40-åringar är det bara 10 procent som har enbart grundskola, över 50 procent har gymnasieutbildning och nära 40 procent därtill eftergymnasial utbildning.

Bland personer över 85 år har över 60 procent enbart förgymnasial utbildning. I den stora 40-talsgenerationen, som nu är mellan 60 och 70 år, och som genomgick 1960-talets utbildningsexplosion, har omkring 30 procent enbart gymnasieutbildning.

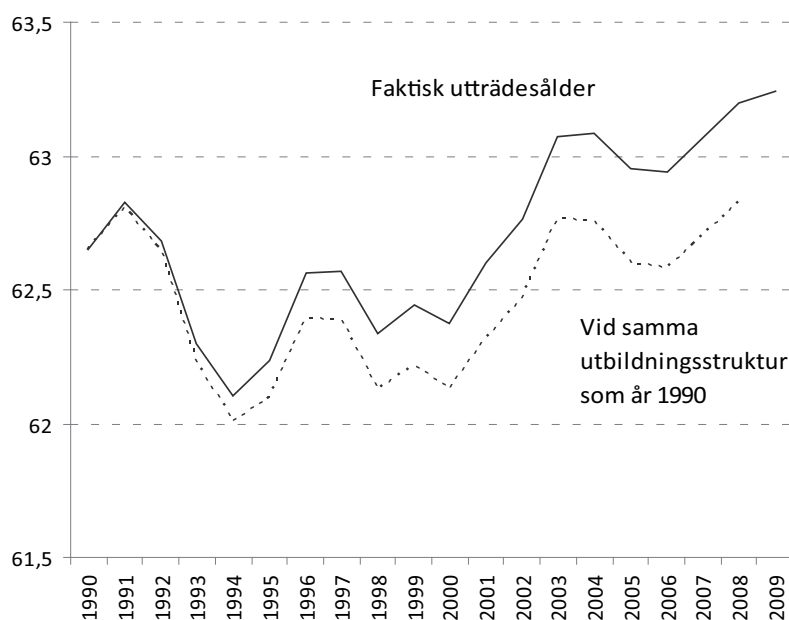
Utbildningsnivån har betydelse för arbetskraftsdeltagandet, särskilt i de högre arbetskraftsåldrarna. Ju högre utbildning, desto högre arbetskraftsdeltagande. Personer med enbart gymnasieutbildning har i åldern 55-64 år ett arbetskraftsdeltagande på drygt 60 procent, medan personer med eftergymnasial utbildning ligger på ett arbetskraftsdeltagande på över 80 procent. Att arbetskraftsdeltagandet med åldern avtar långsammare i högre utbildningsnivåer än i lägre innebär att utträdesåldern från arbetslivet också är högre vid högre utbildningsnivå.

För personer i den lägsta utbildningsnivån (enbart förgymnasial utbildning) var utträdesåldern för årskull 1939 ungefär 62 år, medan den var 63,7 år bland personer med eftergymnasial utbildning på 3 år eller längre:

Förgymnasial utbildning	61,7 år
Gymnasieutbildning kortare än 3 år	62,5 år
Gymnasieutbildning 3 år	62,9 år
Eftergymnasial utbildning kortare än 3 år	63,2 år
Eftergymnasial utbildning 3 år eller längre	63,5 år
Forskarutbildning	65,0 år

Dessa skillnader gör att en viss del av ökningen i den totala förväntade utträdesåldern kan förklaras av de stora förändringar som skett i befolkningens utbildningsstruktur. Om man antar att utbildningsstrukturen hade varit konstant sedan 1990-talets början, kan man uppskatta att utträdesåldern skulle ha varit 0,4 år lägre år 2008.

Utträdesåldern, faktiskt beräknad och vid oförändrad utbildningsstruktur sedan 1990

Källa: SCB:s arbetskraftsundersökningar (AKU), bearbetningar.

Åldrandet och produktiviteten

Medellivslängdens kontinuerliga ökning har använts som argument för att högre pensionsålder inte bara försörjningsmässigt är önskvärt, utan också är rimligt från hälsosynpunkt. Ökande livslängd är i och för sig inget bevis för att människans åldrande sätter in lika mycket senare. På denna punkt finns olika uppfattningar inom forskningen. Det finns förespråkare för hypotesen att ökad livslängd är förenad med en längre period av sjuklighet och "skröplighet" i livets senare del. Den vanligaste bedömningen är dock att det åtminstone till en del är friska år som läggs till livet.

Man kan således knappast tro att den äldre arbetskraftens hälsa och arbetsförmåga långsiktigt har försämrats, i varje fall inte i relation till de krav som skulle ha ställts i en oföränderlig arbetsmarknad med oförändrade arbetsuppgifter, yrkesroller och kompetensbehov. Nu *har* arbetslivet förändrats i dessa avseenden, kanske i allt snabbare takt, och kanske i riktningar som missgynnat äldre i förhållande till yngre. Det är ofta så att fullt friska äldre personer arbetar långsammare, vilket kan vara ett problem i högre grad än förr, en källa till frustration både för den äldre själv och för arbetsgivare och arbetskamrater. I gårdagens arbetsliv fanns reträttposter tillgängliga för äldre arbetskraft – städning, vaktmästarsysslor och annat, visserligen i regel förenade med lägre lön. Nu utförs sådana arbeten av specialiserad särskilt utbildad arbetskraft, och ofta av specialiserade entreprenadföretag med egna och hårda effektivitetskrav. Den moderna lösningen för arbetsgivare har varit att medverka till ordnandet av en alternativ försörjning, som kan vara förtidspensionering, finansierad med allmänna medel, men ibland också på företagets egen bekostnad. För arbetstagaren innebär det vanligen en sänkt inkomstnivå kanske på ungefär samma sätt som i äldre tid, men – på gott eller på ont – utan sysselsättning. Tillspetsat uttryckt: allt färre personer arbetar, med allt högre produktivitet, och dessa personer måste på något sätt försörja de övriga.

Ålderdom är inte sjukdom. Det går inte att få sjukersättning med motivering att åldrandet som sådant är ett arbetshinder. Men åldrandet *är* trots detta ofta ett arbetshinder. Åldrandet har många aspekter, som väger olika tungt när det gäller förmågan att klara olika arbetsuppgifter. Fysisk rörlighet och muskelstyrka avtar genomsnittligt sett mycket påtagligt mellan 40 och 60 års ålder. Den mentala förmågan försämras i vissa avseenden: den äldre tänker långsammare, glömmer och har svårare än yngre att anpassa sig till ny teknik m.m. Ett problem är att åldrandet framskrider i så olika takt. Av en grupp 40-åringar med likartade förmågor kommer en del individer knappast att ha förändrats alls tjugo år senare. Andra kommer att ha försämrats mycket kraftigt, fortfarande utan att de fördens skull kan anses vara sjuka, och somliga kommer t.o.m. ha avlidit.

Från samhällsekonomisk synpunkt är det teoretiskt sett lönsamt att en person är kvar i arbete så länge som han/hon producerar något som är värt mer än de kostnader i form material, lokaler m.m. som går åt – alltså så länge förädlingsvärdet är positivt. Haken är att den mot produktionsresultatet svarande lönen kan bli mycket låg om den bestäms marknadsmässigt. På en arbetsplats i verkliga livet kan inte lönen sättas hur lågt som helst, så att den svarar mot en kanske mycket låg produktivitet. Även om löneflexibiliteten och lönespridningen i samhället

troligen har ökat i största allmänhet, är det snarast mindre accepterat nu än förr att lönen sänks när en anställd kommer upp i åren. Den kostnad, som en arbetsgivare eventuellt har för att behålla äldre arbetskraft till en lön som överstiger vederbörandes produktionsvärde, kan vara rationell att ta från goodwill-synpunkt. Hög lön till äldre arbetskraft kan emellertid också vara ett enkelt, men kanske mindre rationellt, uttryck för maktförhållandena i företagen. De som har inflytande över lönebildningsprocessen, både på arbetsgivarsidan och på den fackliga sidan, är ofta äldre än den genomsnittliga arbetsstyrkan. Dessa personer kan – medvetet eller omedvetet – tendera att gynna sina generationskamrater. En arbetsplats kan således i viss mån fungera som ett pensionssystem i miniatyr: yngre personer betalas relativt lägre, och äldre relativt högre, än sina respektive produktionsresultat – ett slags socialt kontrakt. Men det finns naturligtvis en gräns för hur långt en sådan omfördelning är lönsam eller uppfattas som rimlig. Gränsen bestäms delvis av de yngres inställning till arrangemanget. Skulle deras acceptans sjunka, så sjunker också den ålder vid vilken de äldre tvingas sluta. Om arbetets art förändras på ett sådant sätt att de äldres produktivitet i relation till de yngres minskar, så händer samma sak.

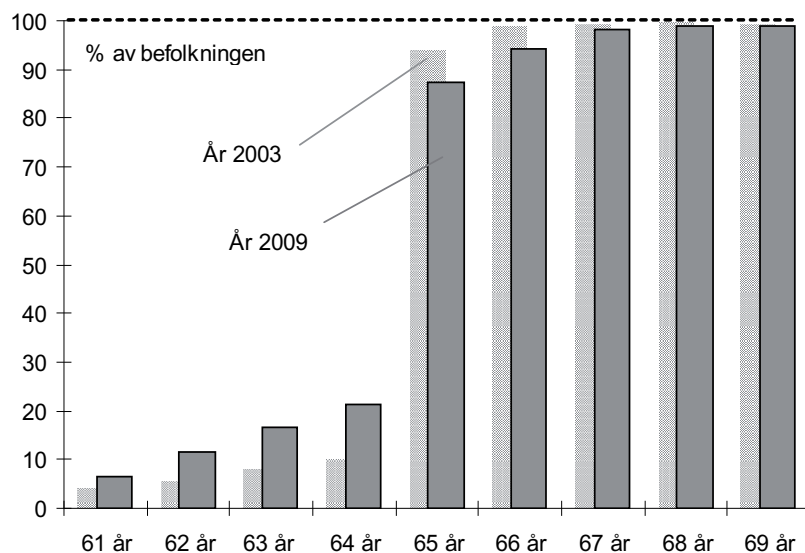
Bortom den gräns vid vilken arbetsgivarna inte vill behålla äldre arbetskraft med låg produktivitet till rådande lönenivå kan det finnas motiv för samhället att subventionera människor som har lägre produktivitet, men ändå en produktivitet som överstiger deras värdering av ökad fritid. En stelhet i lönerelationerna mellan arbetskraft i olika åldrar, som innebär att lönerelationerna inte återspeglar skillnaderna i produktiviteten, är exempel på vad som i nationalekonomin kallas marknadsimperfektion. En imperfektion medför att samhällets resurser inte används på ett från samhällsekonomisk synpunkt optimalt sätt. I praktiken är det emellertid svårt att på ett tillfredsställande sätt avgöra till vilka subventionen i så fall skulle riktas. Härtill kommer att den måste finansieras på något sätt, t.ex. med skatter, och denna finansiering skapar i sig nya imperfektioner, i form av skatteklivar.

Den rörliga pensionsåldern

Det svenska ålderspensionssystemet har i princip rörlig pensionsålder från 61 års ålder. Reglerna har konstruerats med sikte på att det ska vara ekonomiskt neutralt för systemet om den enskilde väljer att gå i pension tidigt eller sent. Pensionens storlek relateras till den förväntade återstående livslängden vid pensioneringstidpunkten. Den som går i pension tidigt betalar själv för detta i form av lägre årligt pensionsbelopp, den som pensionerar sig sent får ekonomiskt utbyte i form av högre pension. Man brukar säga att systemet är försäkringsmässigt eller *aktuariellt*. Den s.k. livsinkomstprincipen, som ligger till grund för det reformerade ålderspensionssystemet, medför dessutom att den som förlänger sitt arbetsliv tjänar in ett större belopp att fördela på de återstående levnadsåren.

I praktiken är emellertid 65 år fortfarande den ålder då de allra flesta börjar ta ut ålderspensionen. Delvis är detta en tradition som etablerades 1976 när pensionsåldern sänktes från 67 till 65 år.⁴ Traditionen har stötts dels av de kollektivavtalsreglerade, kompletterande pensionernas regler, dels av olika inslag i arbetsmarknadslagstiftningen och i socialförsäkringens bestämmelser.

Andelar av befolkningen i olika åldrar som har ålderspension

Personer med enbart premiepension har exkluderats.

Källa: Försäkringskassan/Pensionsmyndigheten, SCB:s befolkningsstatistik.

Arbetsmarknadslagstiftningen begränsar pensionsålderns rörlighet uppåt. Lagen om anställningsskydd, som i praktiken styr ”avgångsskyldigheten”, gäller sedan år 2003 för anställda fram till 67 års ålder. Dessförinnan gällde den till 65 års ålder. Socialförsäkringens (inklusive det allmänna pensionssystemets) regler begränsar däremot i huvudsak rörligheten nedåt. Den nedre gränsen 61 år för pensionsuttag utgör en sådan begränsning. I övrigt berör begränsningarna främst personer med lägre inkomster. Garantipensionen, som går till personer med låg inkomstrelaterad pension, kan inte erhållas vid pensionsuttag före 65 års ålder. Detsamma gäller bostadstillägg till pensionärer med låg ålderspension.

Även i det reformerade inkomstgrundande pensionssystemet, där individen i princip betalar ett tidigt pensionsuttag själv, finns ett övergripande skäl att förhindra pensionsuttag vid mycket låg ålder. Det finns nämligen en ”skattekil” som snedvrider individens val mellan arbete och fritid. Den som använder tid till arbete betalar skatter och avgifter för kollektiva ändamål, medan fritiden är skattefri. Fria val för individerna riskerar att leda till en tidsanvändning som inte är i överensstämmelse med deras verkliga preferenser när det gäller kollektiv konsumtion och socialförsäkringar. Anta att en stor del av hushållens konsum-

⁴ Detta skedde utan att det årliga pensionsbeloppet sänktes, trots den längre förväntade utbetalningstiden. Redan då fanns emellertid möjlighet till förtida uttag (med högre årligt pensionsbelopp) och uppskjutet uttag (med lägre årligt pensionsbelopp).

tionsbehov tillhandahålls genom kollektiv konsumtion, finansierad med höga skatter. Då kan det ligga den enskildes privata intresse att hålla nere arbetstiden, eftersom inkomsten efter skatt ändå är så liten.⁵ Den kollektiva konsumtionen får ju personen del av i alla fall. Om alla gör på det sättet blir slutresultatet en lägre konsumtion än vad individerna egentligen vill ha, givet deras intjäningsförmåga, eftersom de tillgängliga skattebeloppen blir så små. Den nedre åldersgränsen 61 år för pensionsuttag kan ses mot denna bakgrund. Att individen själv bekostar ett tidigt uttag av inkomstgrundad ålderspension är alltså inte riktigt sant, beroende på de skatter m.m. för gemensamma ändamål som betalas på arbetsinkomsterna, och som i så fall också minskar när inkomsten blir lägre.⁶

I fråga om garantipension och bostadstillägg finns ännu klarare argument för en nedre åldersgräns. Dessa förmåner betalas även till dem som aldrig tjänat egna pengar och aldrig betalat skatter och avgifter. Utan åldersgräns skulle de utgöra ett generellt stöd till personer som inte arbetar, en typ av ”medborgarlön”. Beloppen är satta till vad som ansetts utgöra en minimistandard för en ålderspensionär, på samma sätt som den gamla folkpensionen. De är alltså rent socialpolitiskt motiverade. Ett aktuariellt inslag, som i den inkomstgrundade pensionen, vore främmande. Den acceptabla minimistandarden är inte beroende av hur länge personen förväntas leva ytterligare. Här är som nämnts den nedre åldersgränsen satt till 65 år, en ålder som brukar kallas garantipensionsåldern. Yngre personer med försörjningssvårigheter är hänvisade till andra system, såsom sjukersättning, arbetsmarknadsersättning och socialbidrag. Detta markeras också av en särskild regel om att en person som tar ut sin inkomstgrundade pension före 65 års ålder, och därigenom får livsvarigt lägre sådan pension, får den garantipension som eventuellt tillkommer på 65-årsdagen beräknad *som om* den inkomstgrundade pensionen hade tagits ut vid 65 års ålder. Man kan i detta fall alltså inte kompensera den lägre inkomstgrundade pensionen med en högre garantipension.

I samband med det utredningsarbete som föregick pensionsreformen framfördes uppfattningen att garantipensionen på lång sikt skulle komma att ”fasas ut”. Detta grundades på att den inkomstgrundade pension till följd av reallönetillväxt skulle bli allt större *realt sett*, medan garantinivån konstruktionsmässigt bara följer inflationen. Om man emellertid tar in den fortlöpande livslängdsökningen i bilden, och antar att de förvärvsarbetande inte anpassar sig till detta genom senarelagd pensionering, bortfaller den antagna positiva effekten på den inkomstgrundade pensionen i viss utsträckning, och garantipensionerna blir större. Detta är en bakgrund till tanken att *indexera* garantipensionsåldern i förhållande till livslängden, att alltså höja 65-årsgränsen i takt med att livslängden ökar.

---

⁵ Det finns ett motargument, den s.k. inkomsteffekten: om inkomsten efter skatt är låg nödgas individen att arbeta *mera* (inte mindre) för att få ihop pengar till en önskad privat konsumtionsnivå.

⁶ Effekten mildras dock något av den skattemässiga kompensation för ”egenavgiften” till pensionssystemet som den förvärvsarbetande erhåller, och av det förvärvsavdrag som får göras från och med år 2007.

Huvudsyftet med pensionssystemets åldersgränser kan sammanfattningsvis anses vara att motverka ett för den samlade välfärden alltför lågt utbud av arbetskraft. Tydligt är emellertid att det är de sämre ställdas valfrihet som härigenom inskränks mest. För höginkomsttagare, som inte är berättigade till garantipension och bostadstillägg, spelar garantipensionsåldern ingen roll för valet av pensionsålder. I samhällets högre inkomstkikt förekommer dessutom avtal med arbetsgivaren som utlöser kompletterande eller alternativ ersättning vid tidig pensionering. En låginkomsttagare kan däremot ha svårt att leva på en tidigt uttagen ålderspension när inkomstförstärkning i form av garantipension och bostadstillägg inte står till buds. Den ofta enda möjligheten att sluta före 65 års ålder är om arbetsförmågan är nedsatt på grund av ohälsa och berättigar till sjukersättning (före 2003 förtidspension) – ”den fattiges fallskärm”.

4 Ekonomiska effekter av livslängdsökningen

Riksdagen beslutade om pensionsreformens principer i juni 1994. Den senast kända förväntade återstående livslängden vid 65 års ålder var då 17,3 år. År 2009, alltså 16 år senare, hade den återstående livslängden ökat med ca 2 år. Om det inte finns någon anpassningsmekanism inbyggd i pensionssystemet kan detta isolerat anses betyda en höjning av de samlade pensionsutgifterna på närmare 15 procent.

Nu finns det åtminstone en partiell sådan anpassningsmekanism i systemet för inkomstgrundad pension. Vid pensionsuttaget beräknas pensionen med hänsyn till den förväntade återstående livslängden. Detta sker via delningstalet, som dessutom justeras ned med hänsyn till att pensionärerna årligen ska betala av ett förskott på den framtida pensionen på 1,6 procent per år – den s.k. normen i systemet.⁷

Även för premiepensionen beräknas delningstal. Till skillnad från inkomstpensionens delningstal används för premiepensionen en *prognos* för framtida förväntad medellivslängd. Detta tenderar att göra premiepensionens delningstal något högre än inkomstpensionens. I och med att den ränta, eller avkastning, som tillgodoräknas inom premiepensionens fondförsäkring är avsevärt högre än inkomstpensionens, blir dock premiepensionens delningstal ändå lägre än inkomstpensionens. För närvarande är premiepensionen ränteantagande i delningstalet för fondförsäkring 4 procent.⁸ I inkomstpensionens är motsvarande ränteantagande – som då avser inkomstillväxten – som nämnts 1,6 procent.

	Förväntad återstående livslängd	Inkomstpensionens delningstal vid 65 år	Premiepensionens delningstal vid 65 år (fondförsäkring)
1995	17,4	14,8	12,0
2010	19,2	16,2	12,9
Ökning %	11,0	9,0	8,0
Ökning per år %	0,7	0,6	0,5

Källor: SCB:s befolkningsstatistik och Pensionsmyndigheten

Premiepensionens högre ränteantagande innebär bl.a. att livslängdsökningen får mindre genomslag på premiepensionens delningstal och premiepensionens initiala storlek än vad livslängdsökningen får på inkomstpensionens.

⁷ För en utförligare beskrivning av mekanismen se Orange rapport - Pensionssystemets årsredovisning 2009, sidorna 7-8, och 68 – 70.

⁸ Premiepensionen kan även tas ut i form av en traditionell livförsäkring. I det fallet är den tillgodoräknade räntan för närvarande 2,3 procent.

Både för inkomstpensionen och premiepensionen används rullande 5-årsmedelvärden för den uppmätta förväntade återstående medellivslängden.

En av utgångspunkterna för pensionsreformens utformning i olika avseenden, t.ex. frågan om hur stora avgifterna till systemet skulle vara, var att det nya systemet skulle ge ungefär samma månatliga pension som folkpension/ATP-systemet, givet vissa förhållanden. Ett av dessa förhållanden var den medellivslängd som rådde vid reformtidpunkten. Ett av reformens syften var att ökad medellivslängd antingen skulle leda till lägre månatliga pensioner, så att den utbetalda summan till olika generationer i princip skulle vara den samma oavsett livslängd, eller till högre pensioneringsålder.

Utgående från den livslängd som gällde vid reformbeslutet kan den pensionsålder som neutraliserar effekten av livslängdsförändringen beräknas. Denna ålder kan kallas ”Behövlig pensionsålder”. Denna ålder är alltså den de försäkrade måste arbeta till och ta ut pension vid för att livslängdsökningen och det högre delningstalet inte ska ge en lägre pension i förhållande till inkomstnivån. Genom att fortsätta arbeta efter 65 års ålder intjänar den försäkrade ny pensionsrätt och genom att ta ut pensionen vid en högre ålder blir delningstalet lägre. Även de s.k. arvsvinsterna blir högre. Detta samverkar till att öka pensionernas storlek.

Årskull född	Fyller 65 år	Förväntad livslängd vid 65 år	Behövlig pensionsålder för konstant pensionsnivå	Tid som pensionär från behövlig pensionsålder
1930	1995	82,4	65,0	17,4
1940	2005	83,6	65,9	17,9
1945	2010	84,2	66,3	18,3
1950	2015	84,6	66,5	18,4
1955	2020	85,1	66,8	18,6
1960	2025	85,5	67,1	18,7
1965	2030	85,8	67,3	18,9
1970	2035	86,2	67,6	19,0
1975	2040	86,5	67,8	19,1
1980	2045	86,8	68,0	19,2
1985	2050	86,9	68,1	19,3
1990	2055	87,2	68,3	19,3

Tabellen anger effekt på pension och behövlig pensionsålder som om all pension kommer från det nya systemets inkomstpensionsdel. Eftersom årskullar födda före 1954 har en viss del av pensionen beräknad enligt äldre regler överdrivs effekten av livslängdsökningen för dessa årskullar. För att markera detta har dessa årskullar skrivits i kursiv stil.

Källa: Pensionsmyndigheten, Orange rapport, Pensionssystemets årsredovisning 2009.

Även om pensioneringsåldern höjs i enlighet med den ”behövliga”, stiger den genomsnittliga tid som olika årskullar förväntas vara pensionerade. Denna tid ökar från 17,4 år för årskullen född 1930 om den pensioneras vid 65 års ålder, till 19,3 år för årskullen född 1990 om den pensioneras vid sin ”behövliga” pensionsålder på 68,3 år.

Det är således möjligt att kombinera:

- en stigande livslängd,
- en för alla generationer lika stor avgift till pensionssystemet,
- en för alla generationer lika hög ersättningsgrad,
- ett stigande antal år som pensionär.

För allt detta krävs dock en stigande pensionsålder.

Som visats i avsnitt 3 har den genomsnittliga åldern då förvärvsarbete lämnar arbetslivet inte ökat nämnvärt sedan 2003 – den är ca 63,2 år – samtidigt som genomsnittsåldern då ålderspensionen tas ut i många år har legat strax under 65 år, och snarast har tenderat att sjunka något.

Det är mycket svårt att uttala sig om och i så fall hur pensionsreformen har påverkat utträdes- respektive uttagsåldrarna. De nya reglernas drivkrafter är inte helt annorlunda än de som fanns och finns i ATP-systemet, som också har betydande ekonomiska drivkrafter för att senarelägga pensionsuttaget. De nya reglerna är dessutom ännu inte helt i kraft för de årskullar som nu pensioneras – årskullen född 1945 har 11/20 av sin pension från det nya systemet och resterande från ATP. Højningen av utträdesåldern som skett i Sverige, men som förefaller ha mattats av sedan 2004, har Sverige gemensam med ett flertal andra OECD länder. En särskild beteendepåverkande effekt bland vidtagna regelförändringar kan højningen år 2003 av ”avgångsskyldigheten” (den ålder då lagen om anställningsskydd slutar gälla) från 65 till 67 år ha haft.

Garantipensionen

Av dagens ca 1,7 miljoner pensionärer som är 65 år eller äldre har 46 procent, eller 785 000 personer garantipension. Av dessa har ca 200 000 så pass låg inkomstgrundad ålderspension att deras garantipension avräknats med 100 procent av storleken på den inkomstgrundande pensionen. Omkring 600 000 har en inkomstgrundad pension i det skikt där garantipension minskats med 48 procent av den inkomstgrundande pensionen. Av de som fyllde 65 år 2007 och hade pension hade 28 procent garantipension.

Det finns en stor övertikt av äldre och av kvinnor bland dem som får garantipension. Antalet kvinnliga pensionärer är totalt 940 000 och 630 000 (67 procent) har garantipension. Antalet manliga pensionärer är totalt 755 000 och 155 000 (20 procent) har garantipension.

GARP = GARantiPension Januari 2010

Ålder	Antal kvinnor och män som har GARP	Andel kvinnor och män med GARP av samtliga pensionärer, %	Andel kvinnor med GARP av kvinnliga pensionärer, %	Andel män med GARP av manliga pensionärer, %
65-69	114 000	28	44	12
70-74	145 900	37	56	17
75-79	158 100	48	71	20
80-84	159 800	58	81	27
85-89	129 100	67	86	34
90-94	55 700	72	87	35
95-99	20 500	100	100	100
100+	2 600	100	100	100
Totalt	785 600	46	67	20

Källa: Försäkringskassans datalager STORE

Med oförändrade regler prognostiseras utgifterna komma att sjunka framöver. En orsak är att såväl andelen personer med garantipension som det genomsnittliga beloppet per person är högre bland äldre än bland yngre pensionärer. Vidare ligger i prognoserna att inkomstpensionernas uppskrivning ska överstiga prisutvecklingen. När de inkomstgrundade pensionerna på så sätt ökar reellt, minskar garantipensionen.

Bostadstillägg - BTP

Bostadstillägg till ålderspensionärer (BTP) kan liksom garantipension utbetalas först från 65 års ålder. Till skillnad från vad som gäller för garantipensionen beräknas BTP med utgångspunkt i både faktiskt utbetald allmän pension och andra inkomster samt förmögenhet. För att ha rätt till BTP måste *hel* allmän inkomstgrundad ålderspension tas ut. För ensamstående personer med den högsta ersättningsbara bostadskostnaden upphör rätten till BTP först vid en pensionsinkomst på omkring 15 800 kronor. Få personer har en allmän inkomstgrundad ålderspension överstigande detta belopp.

Omkring 270 000 ålderspensionärer, ca 16 procent av alla ålderspensionärer, har BTP. I likhet med vad som gäller garantipensionen är det en betydande övervikt av äldre och av kvinnor bland dem som får BTP. Totala antalet kvinnliga ålderspensionärer är 940 000 och 219 000 (23 procent) har BTP. Antalet manliga ålderspensionärer är 755 000 och 49 000 (7 procent) har BTP.

Utgifterna för BTP till ålderspensionärer förväntas sjunka av samma orsaker som att garantipensionsutgifterna sjunker.

BTP = BostadsTillägg till Pensionärer Januari 2010

Ålder	Antal kvinnor och män som har BTP	Andel kvinnor och män med BTP av samtliga pensionärer, %	Andel kvinnor med BTP av kvinnliga pensionärer, %	Andel män med BTP av manliga pensionärer, %
65-69	30 700	8	10	5
70-74	39 400	10	15	5
75-79	46 200	14	20	6
80-84	54 200	20	28	8
85-89	54 600	29	39	10
90-94	30 700	40	51	14
95-99	10 900	53	62	25
100+	1 700	64	68	45
Totalt	268 400	16	23	7

Källa: Försäkringskassans datalager STORE

Konsekvenser av livslängdens ökning

Den stigande medellivslängden innebär att den del av livet som infaller före 65 års ålder minskar och den som infaller därefter ökar. En höjd ”normal” pensioneringsålder skulle genomsnittligt sett kunna leda till att en oförändrad andel av livet är försäkrad enligt regler som gäller före ålderspensioneringen och att en oförändrad andel av livet är försäkrad enligt de regler som gäller därefter. Livslängdsökningen i kombination med fasta åldersgränser medför en stegvis ändring av dessa andelar. Om trygghetssystemen ska ge samma skydd och innebära samma drivkrafter över tiden skulle ”åldersgränsen” behöva höjas om livslängden ökar. Å andra sidan är detta inte självklart önskvärt. Som nämnts tidigare kan längre tid som ålderspensionär ses som en ”konsumtionsvara” bland många andra, där efterfrågan ökar när den allmänna inkomstnivån i samhället stiger. Konsekvensen av att köpa mer av en vara blir naturligtvis att pengarna räcker till mindre konsumtion av andra varor. I detta fall skulle konsekvensen av mer fritid på ålderdomen bli mindre inkomster att spendera på materiell konsumtion.

Resonemanget kompliceras ytterligare om de åldersrelaterade risker trygghetssystemen ska skydda mot – arbetsförmåga på grund av sjukdom, ålderskrämpor eller ofrivillig arbetslöshet – inte förändras i samma takt som just livslängden. Vidare har olika grupper – yrken och samhällsskikt – olika utveckling av livslängden. Det är också sannolikt att hälsotillståndet i olika åldrar, och hur detta förändras i relation till livslängdsökningen, skiljer sig mellan olika socioekonomiska grupper.

Den ökande livslängden har hittills lett till att inkomstpensionens delningstal ökat med ca 0,6 procent per år. Om den utvecklingen fortsätter, och om den inkomstgrundande pensionen fortsätter att i huvudsak tas ut vid 65 års ålder, kommer de inkomstgrundande pensionernas storlek i förhållande till inkomstnivån

i samhället av enbart den orsaken att minska med detta procenttal varje år. Till det kommer att det nya pensionssystemet i genomsnitt ger lägre inkomster än vad ATP gjorde, även bortsett från livslängdsökningen. Det medför att varje nypensionerad årskull får en lägre allmän pension som andel av sin tidigare inkomst.

Om nivåerna för grundtryggheten efter 65 år i form av garantipension och bostadstillägg skulle följa med i inkomstutvecklingen, skulle de lägre inkomstrelaterade pensionerna leda till att allt fler personer får mer inkomststöd från garantipension och BTP. Garantipensionen kommer vid en sådan utveckling att öka, detta även om avtalspensioner eller privat pensionssparande kompenserar för att de inkomstgrundade allmänna pensionerna blir lägre om pensioneringsåldern inte höjs. Garantipensionen avräknas nämligen bara mot allmän pension. Hur BTP skulle komma att utvecklas beror däremot på om avtalspensioner och/eller privat pensionssparande kompenserar för de lägre inkomstgrundade allmänna pensionerna eller inte.

Alternativet till denna utveckling med allt större kostnader för garantipension och BTP är att dessa förmånsslag ligger fast reallt, dvs. inte höjs i takt med den reala inkomstutvecklingen. Detta är i och för sig vad regelverket föreskriver. Då kommer pensionärerna med lägst inkomster, de med mycket garantipension och BTP, att hela tiden bli ”fattigare” i förhållande till de förvärvsaktiva och till pensionärer med högre pensioner.

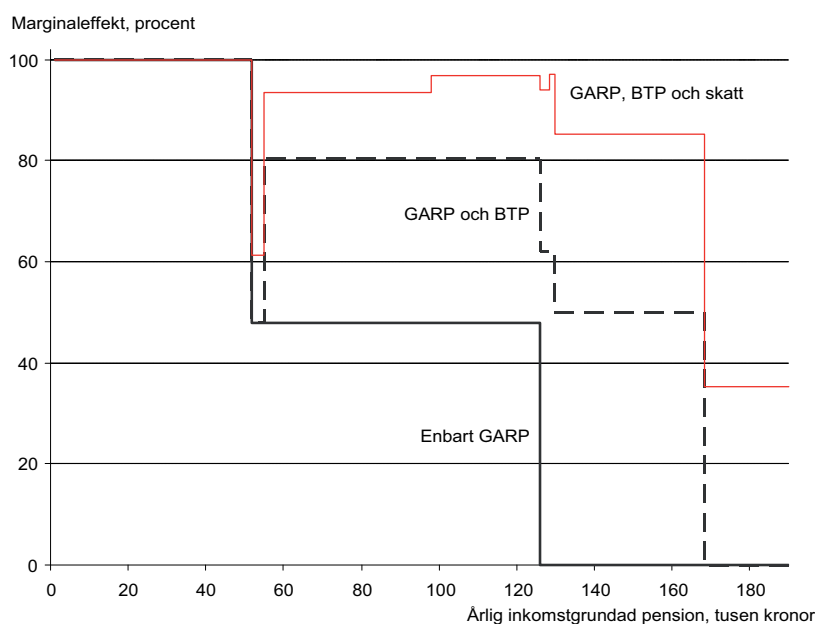
I ett långt historiskt perspektiv har dock utvecklingen varit den att de nedre trygghetsnivåerna genom riksdagsbeslut mer eller mindre följt den allmänna inkomstutvecklingen. Om detta fortgår framåt i tiden, samtidigt med att delningstalen stiger och pensioneringsåldern ligger still, kommer en växande andel av statens åldersrelaterade ersättningar att utgöras av garantipension och BTP.

Marginaleffekter

Marginaleffekterna inom det allmänna pensionssystemet är stora. Av en kronas ökning i de inkomstgrundade allmänna pensionerna faller, även i relativt höga inkomstlägen, nära 100 procent bort genom minskad garantipension och BTP samt ökad skatt.

Den högre pension som en ökad arbetsinsats eventuellt ger, kommer för de flesta personer i dessa inkomstlägen att bestå av högre avtalspension. Den ökade allmänna inkomstgrundade pension som följer av en högre inkomst kan sägas användas till att reducera garantipension och BTP.

Procentandel av en ökning i inkomstgrundad pension som faller bort vid olika nivåer på den inkomstgrundade pensionen

Beräkningen avser en ensamstående person, född 1938 eller senare, med en hyra på 4 000 kr/mån, som skattar efter tabell 32. Bostadstilläggsgrundande och beskattningsbar inkomst antas vara lika med summan av inkomstgrundad pension och garantipension. Basbelopp 41 000 kr (2008 års).

Ett inte ovanligt misstag

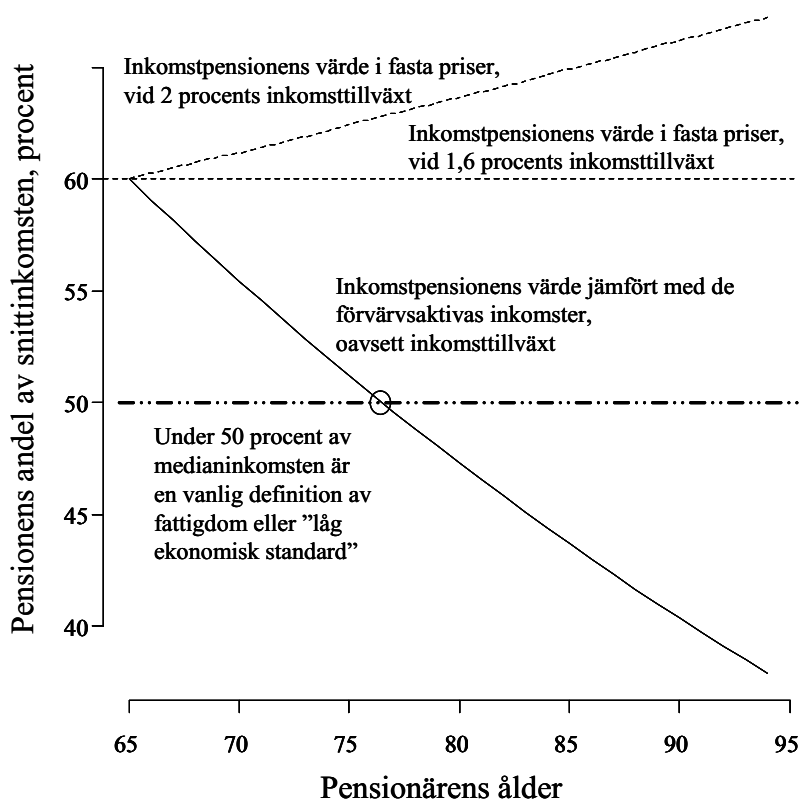
Andelen personer som får del av samhällets åldersrelaterade grundtrygghet – garantipension och BTP – är betydligt högre bland äldre och bland kvinnor än genomsnittet av ålderspensionärer. Detta kan inspirera till slutsatsen att antalet personer med sådant stöd snabbt kommer att minska. Så som beskrivits ovan kommer detta att bli fallet om inkomstgränser m.m. ligger fast och inte följer med i inkomstutvecklingen. Då sjunker grundtryggheten i förhållande till den allmänna inkomstnivån i samhället

Att äldre även i framtiden dock kommer att behöva en större andel grundtrygghet än yngre personer är en följd av att de inkomstgrundade pensionerna utvecklas långsammare än inkomsterna för de förvärvsaktiva i förening med att fattigdomsbegreppet är relativt, inte absolut. Diagrammet nedan visar hur inkomstpensionen faller i värde jämfört med inkomsterna för de förvärvsaktiva. Ett pensionsbelopp som vid 65 års ålder motsvarar 60 procent av genomsnittsinkomsten samma år faller genom systemets följsamhetsindexering med 1,6 procent per år jämfört med genomsnittsinkomsten – oavsett hur hög eller låg inkomstillväxten är. Efter 12 år, då pensionären fyllt 77 år är inkomstpensionen mindre än 50 procent av en genomsnittlig inkomst. En vanlig definition av låg ekonomisk standard, mer vardagligt beskrivet som ”fattigdom”, är en inkomst understigande 50 procent av medianinkomsten.

Det kan synas motsägelsefullt att en person som vid 65 års ålder inte betraktas som "fattig" och vars pension kanske utvecklas positivt vad gäller köpkraft (vilket sker om inkomstillväxten överstiger 1,6 procent), efter ett antal år ändå kommer att betraktas som fattig. Vidare medför medellivslängdens utveckling att kurvan som visar inkomstpensionens värde jämfört med inkomsten för de förvärvsaktiva kommer att fortsätta nedåt under fler år.

I ett pensionssystem med värdesäkrade pensioner, dvs. pensioner som indexeras med prisutvecklingen, som var fallet i ATP-systemet, finns liknande problematik. I sådana system kommer pensionernas reala värde, deras köpkraft, att vara konstant, dvs. följa den horisontella streckade linjen i diagrammet nedan – givet att systemet förmår följa sina regler, vilket inte alltid var fallet i ATP systemet. Pensionens värdeutveckling i förhållande till förvärvsinkomsterna kommer att helt bero på hur de senare utvecklas. Ju högre den reala tillväxten blir i de förvärvsaktivas inkomster, desto snabbare faller pensionens värde jämfört med inkomsten (heldragna kurvan i diagrammet). Växer inkomsterna långsamt skulle, fortfarande således i ett prisindexerat system, de relativa pensionerna falla långsammare.

Pensionens utveckling relativt inkomsterna och i fasta priser

En sannolik effekt av övergången från prisindexering till följsamhetsindexering är att många pensionärer i ökad utsträckning jämför pensionernas utveckling med inkomstutvecklingen för de förvärvsaktiva. Med följsamhetsindexeringen kommer denna jämförelse, vad gäller tilläggs- och inkomstpension att ge ett pensionstapp om 1,6 procent per år i förhållande till de förvärvsarbetandes inkomster.

Efter pensionsreformen har avtalspensionerna förhandlats om. Huruvida dessa omförhandlingar kan anses ha medfört att avtalspensionerna kompenserar för lägre förväntade allmänna pensioner är inte helt lätt att avgöra. Avtalspensionerna har omförhandlats så att de på de flesta områden på lång sikt blir helt avgiftsbestämda och beroende av kapitalavkastningen samt av medellivslängdens utveckling. De högre avsättningar till avtalspensionssystemen som förhandlats fram på flera stora avtalsområden ger en antydning om att löntagarna åtminstone delvis kompenserar sig för de lägre allmänna pensioner som blir följderna om pensioneringsåldern inte stiger när livslängden ökar.

5. Garantipensionsåldern

Som ett led i strävandena att höja arbetskraftsutbudet kan övervägas att höja den lägsta åldern för garantipension och bostadstillägg från 65 år till 66 eller 67 år, eller kanske ännu högre. Den tidigare nämnda tanken att indexera lägstaåldern i förhållande till medellivslängdens ökning kan också övervägas. Med högre garantipensionsålder skulle den urholkande effekten på pensionsnivåerna av livslängdsökningen delvis motverkas.

Låginkomsttagare – de ca 25 procent av de nypensionerade som de närmast kommande åren bedöms få någon garantipension – skulle få ekonomiska drivkrafter till att arbeta längre. För vissa med låga pensionsgrundande inkomster skulle det i praktiken kunna bli omöjligt att leva på enbart ålderspension om den togs ut vid 65 års ålder. Höginkomsttagares situation skulle inte påverkas, eftersom de i inget fall är berättigade till garantipension och bostadstillägg. Men deras val av pensioneringsålder skulle kanske attitydmässigt kunna påverkas av att förändringen är en politisk ”signal” om att ett större arbetskraftsutbud i högre åldrar är önskvärt.

Konsekvensändringar i reglerna för sjukersättning (förtidspension)⁹

De fördelningspolitiska konsekvenserna är mer komplicerade än vad som ovan antytts. En höjning av garantipensionsåldern kan inte gärna genomföras utan att det görs förändringar även i systemet för sjukersättning. I nuläget utbetalas sjukersättning som längst fram till 65 års ålder – vid denna ålder byts sjukersättningen mot ålderspension. Detta byte leder i de flesta fall till lägre inkomst. Inget förbud finns mot att *börja* arbeta vid 65 års ålder, men detta är sällsynt, och skulle i efterhand resa tvivel om att sjukersättningen varit beviljad på riktiga grunder.

Efter en höjning av garantipensionsåldern får det anses nödvändigt att betala sjukersättning fram till den nya garantipensionsåldern. I annat fall blir innebörden att förtidspensionären vid 65 års ålder går över till ålderspension utan att vara berättigad till garantipension och bostadstillägg. De flesta som har sjukersättning kommer från låginkomstskikt, och därför spelar dessa inkomstkällor stor roll i försörjningen – för några till och med den enda rollen. Skulle inte slutåldern i förtidspensionssystemet höjas samtidigt med garantipensions- och BTP-åldern kommer ett betydande antal före detta förtidspensionärer behöva ekonomiskt bistånd (socialbidrag) för sin försörjning. En utgångspunkt är därför att en höjd garantipensions- och BTP-ålder också antas leda till beslut om höjd åldersgräns för sjukersättning. Det blir därmed också nödvändigt bevilja nya sjukersättningar för personer som fyllt 65 år men inte nått den höjda garantipensionsåldern.

---

⁹ Beroende på sammanhang och språklig bekvämlighet används nedan ”sjukersättning” och det äldre begreppet ”förtidspension” omväxlande, utan betydelseskilnad.

Effekterna av dessa förändringar är positiva för förtidspensionärerna, eftersom sjukersättningen i regel är högre än den efterföljande ålderspensionen. Den ger också upphov till ytterligare intjänad ålderspension under den extra tiden.¹⁰ När sedan ålderspensionen tas ut kommer den dessutom att bli större som en följd av att den förväntade återstående livslängden är kortare än vid 65 års ålder – delningstalet blir lägre. För dem som övergångsvis har delar av pensionen enligt ATP-systemets regler görs en likartad justering.

Enligt gällande regler ska garantipensionen beräknas *som om* den inkomstgrundade pensionen tagits ut vid 65 års ålder, även om den tas ut senare. Ett skäl till detta är att den som arbetar efter 65 år, och därigenom tjänar in ytterligare inkomstgrundad pension, inte ska behöva få garantipensionen fullt ut reducerad på grund av detta.¹¹ Detta innebär alltså en särskild premiering av personer med lägre inkomster som arbetar längre. Om regeln kvarstod oförändrad efter en höjning av garantipensionsåldern skulle även de som har sjukersättning, vilka automatiskt får sin ålderspension uppskjuten, få samma premiering. Detta framstår inte som rimligt. Regeln behöver ändras så att garantipensionen beräknas som om den inkomstgrundade pensionen tagits ut vid den högre garantipensionsåldern. Även från allmän synpunkt är detta en logisk konsekvens: det vore besynnerligt att beräkna garantipensionen som om man gjort något som man inte kan göra.¹²

Inkomsteffekter för individer

Efter dessa konsekvensändringar i sjukersättningen är det ett problem att incitamentet för att försöka bli sjukskriven och sedan förtidspensionerad förstärks, särskilt för personer med lägre inkomst. Om individen ser ett val mellan att antingen gå i ålderspension vid 65 år, utan garantipension och bostadstillägg, eller att få sjukersättning från 65 år, där sådana tillägg erhålls, och varvid dessutom ålderspensionen så småningom blir väsentligt högre, talar mycket antagligen alltid för det senare alternativet.

För en person med relativt hög inkomst spelar den höjda garantipensionsåldern ingen roll om han/hon, reformen till trots, väljer att ta ut pensionen vid 65 år. Men det blir synnerligen vinstgivande att komma i åtnjutande av sjukersättning vid 65 års ålder, hellre än att pensionerna sig med ålderspension. Till detta kommer att inkomsten under tiden som förtidspensionär normalt är högre än vad inkomsten som ålderspensionär från 65 års ålder skulle vara.

---

¹⁰ Denna rätt kan naturligtvis inskränkas eller tas bort efter 65 års ålder. Härigenom skulle dock 65-årsgränsen, den som man vill utplåna, fortsätta att leva kvar i regelsystemet.

¹¹ Vid uttag av inkomstgrundad pension före 65 års ålder beräknas den eventuella garantipension som eventuellt kommer vid 65 år också *som om* den inkomstgrundade pensionen tagits ut vid 65 års ålder. Härigenom undanröjs möjligheten att vid 65 i viss mån kompensera den sänkta inkomstgrundade pensionen med högre garantipension. Någon liknande regel finns inte för BTP.

¹² En ytterligare ändring kan vara logisk. Nu görs preliminära beräkningar av delningstal för dem som tar ut pension före 65 års ålder, vid 65 års ålder görs definitiva beräkningar. Om livslängden stiger under mellantiden medför definitivberäkningen en viss sänkning av pensionen. Åldern då definitivberäkningen görs höjs rimligen också till 67 år.

Reformens fördelningspolitiska profil är svårutredd. För den som vill sluta arbeta vid 65 år blir det mycket attraktivt att få sjukersättning. Detta gäller både låg- och höginkomsttagare. I strykclass hamnar den låginkomsttagare som är trött och sliten och vill sluta vid 65, men inte kan eller vill övertyga sjukvården och Försäkringskassan om att sjukersättning vore befogad.

Samtidigt är det så att de nuvarande reglerna – i kombination med en fortsatt ökning av livslängden – medför att förtidspensionärernas inkomstgrundade pensioner vid den ”tvångsmässiga” övergången till ålderspension vid 65 års ålder för varje årskull blir lägre. Samma förhållande gäller för övriga blivande pensionärer, men dessa har bättre möjligheter att kompensera sig genom att senarelägga sin pensionsavgång. Att höja åldern för när sjukersättning upphör kan därmed anses vara en fördelningsmässigt motiverad förändring.

Fördelningseffekternas rimlighet eller orimlighet beror till stor del på träffsäkerheten i sjukpenning och sjukersättningssystemen. Att avgöra vem som är berättigad till sjukersättning och vem som inte är det är svårt. Sjukdom och arbetsförmåga till följd av sjukdom är inte helt objektivt möjligt att fastställa. Fördelningseffekternas rimlighet ökar om ”gråzonen” är smal. Att denna zon finns är oundvikligt – vissa personer kommer alltid att ha lättare att tala för sin sak än andra.

Samma fördelningsmässiga problematik finns även med nuvarande regler, men förlagd till åldern före 65 år. En viktig skillnad är dock att ålderspension av hävd inte tas ut före 65 års ålder. Det är fortfarande ganska få som gör det, trots att den genomsnittliga löntagaren lämnar arbetslivet ett par år före 65-årsdagen. De livsvariga ekonomiska förlusterna med att ta ut tidig ålderspension har fått löntagare, fack och arbetsgivare i förening att leta upp andra lösningar. Det är talande att ordet ”pensionslösning” etablerats i språket för att beskriva de ofta komplicerade och kreativa arrangemangen. Förtidspension har varit ett viktigt inslag, men långt ifrån det enda. Det hörs inte mycket kritik mot att garantipension inte beviljas vid ålderspensionering inom det allmänna systemet före 65 års ålder, eftersom den utvägen även av andra orsaker inte har uppfattats som aktuell. Vid 65 år har däremot det allmänna systemets villkor ansetts acceptabla, och därför skulle det troligen framkalla ett bredare missnöje om garantipensionsåldern höjdes.

Några överslagsmässiga beräkningar av effekter av en höjd garantipensionsålder till 66 år

Pensionärerna i det allmänna ålderspensionssystemet garanteras en minsta pension (basnivån) på 2,13 prisbasbelopp för ogifta och 1,9 prisbasbelopp för gifta. Om personen har inkomstgrundad pension reduceras garantipensionen. Upp till en nivå på den inkomstgrundade pensionen av 1,26 prisbasbelopp för ogifta och 1,14 prisbasbelopp för gifta sker reduktionen krona för krona; en krona mer i inkomstgrundad pension motsvaras av en krona mindre i garantipension. Till den del som den inkomstgrundade pensionen överstiger 1,26 prisbasbelopp för ogifta

och 1,14 prisbasbelopp för gifta faller 48 procent bort som minskad garantipension. Denna reduktion sker upp till en nivå på den inkomstgrundade pensionen där garantipensionen är helt bortreducerad. Denna övre gräns går vid ca 3,07 prisbasbelopp för ogifta och ca 2,72 prisbasbelopp för gifta.

Bland i Sverige bosatta personer som är 65 år gamla hade 88 procent ålderspension år 2009. Av dessa hade i sin tur 29 procent garantipension. Antalet garantipensionärer var 31 700, därav 30 300 bosatta i Sverige. Garantipension betalas till i Sverige boende personer samt till personer som bor i EES-området, vilka genom att tidigare ha bott i Sverige kan tillgodoräknas försäkringstid här. Garantipensionen beräknas i proportion till hur lång försäkringstid personerna har. För att erhålla basnivån på garantipensionen krävs 40 års försäkringstid.

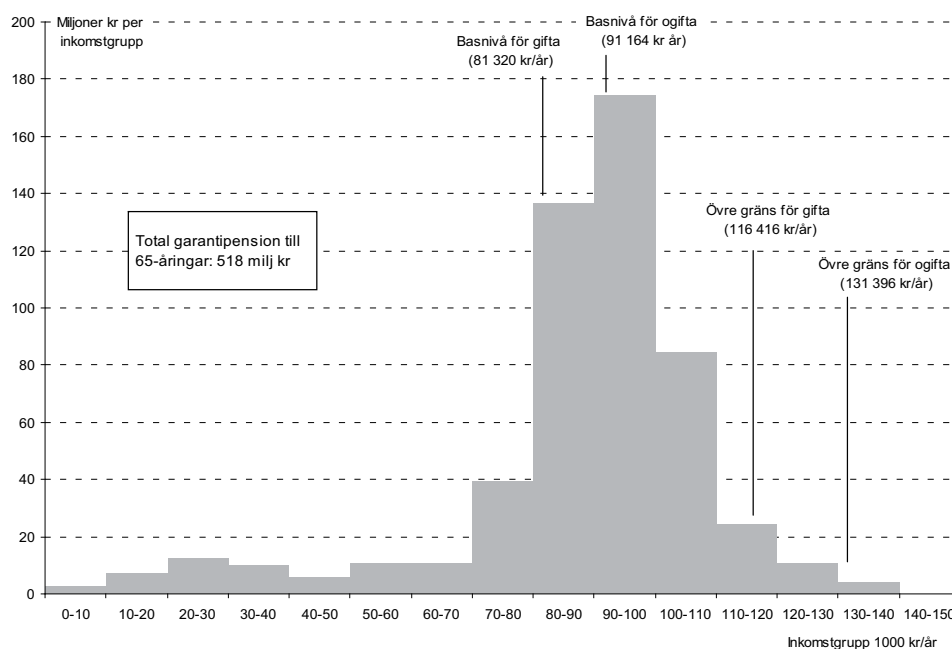
Det totala utbetalade beloppet av garantipension till 65 år gamla personer uppgick år 2009 till 518 miljoner kronor. Om man hypotetiskt antar att garantipensionsåldern år 2009 höjts till 66 år inbesparas detta belopp för statskassan. Beloppet motsvarar drygt 0,2 procent av de samlade utgifterna för allmän pension.

Det inbesparade beloppet gäller pensionärer i relativt låga inkomstlägen. Drygt 90 procent av besparingen avser personer med en årlig pension på mindre än 110 000 kronor (dvs. drygt 9 000 kronor per månad). För en stor del av dem bortfaller 30 procent eller mer av den totala pensionsinkomsten. Många söker sig sannolikt inkomstkällor utanför pensionssystemet.

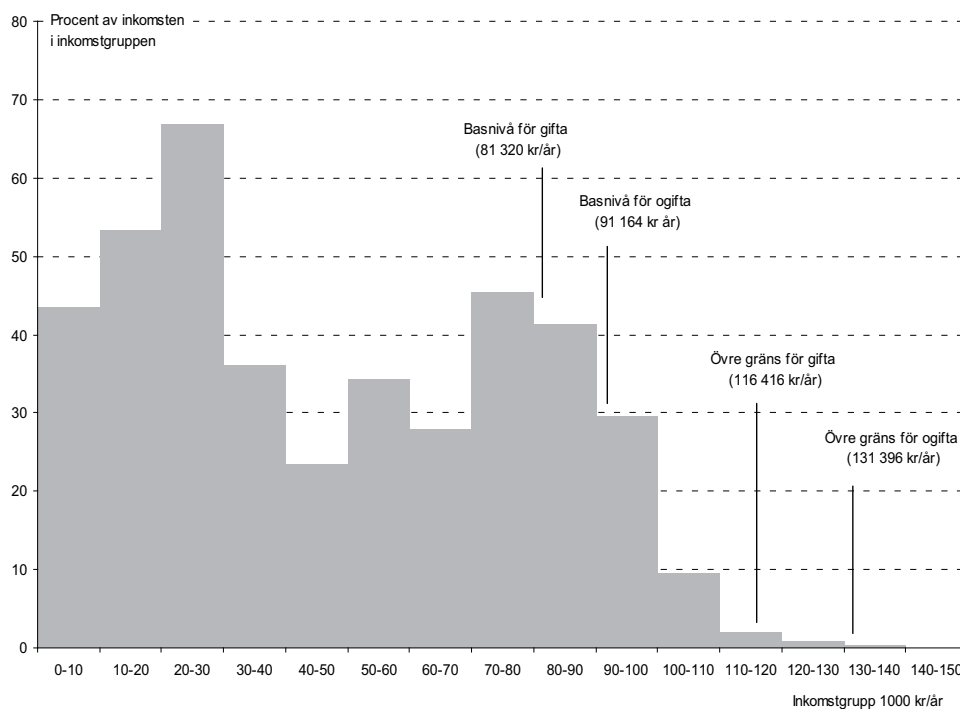
Av stor betydelse är om den lägsta åldern för att få bostadstillägg till pensionärer (BTP) ligger kvar vid 65 år eller om även den åldern sätts till 66 år. En stor del av dem som har garantipension har också BTP.

BTP utgör 93 procent av bostadskostnaden per månad av den del av månadskostnaden som inte överstiger 5 000 kronor (2 500 för gifta). Bidraget reduceras med stigande inkomst, och denna s.k. reduktionsinkomst omfattar inte bara allmän pension, utan även huvuddelen av andra slags inkomster. Det ingår också ett "fiktivt" belopp på 15 procent av den förmögenhet som överstiger 100 000 kronor (200 000 för gifta). Det finns ett fribelopp för den sammanlagda årsinkomsten på 2,17 prisbasbelopp (1,935 för gifta). För inkomst som överstiger fribeloppet med högst ett prisbasbelopp reduceras BTP med 62 procent av skillnaden. För inkomst som överstiger fribeloppet med mer än ett prisbasbelopp reduceras BTP med 50 procent av skillnaden. BTP är på detta sätt i ett enkelt typfall bortreducerat vid en inkomst på 4,11 prisbasbelopp (3,87 för gifta), om man räknar med en hyra på 4000 kronor.

Garantipensionsutgifternas fördelning på personer i olika pensionsinkomstgrupper

Garantipensionens andel av pensionen i olika pensionsinkomstgrupper

Det ovan nämnda fribeloppet motsvarar ca 93 000 kr (ca 83 000 kr för gifta). Om reglerna för BTP är oförändrade vid en höjning av garantipensionsåldern, kompenseras bortfallet av garantipension helt eller till stor del av högre BTP. För att ge mening åt den högre garantipensionsåldern är det därför rimligt att även den lägre åldersgränsen för BTP höjs till 66 år.

Statens utgifter för BTP till 65-åringar uppgick år 2009 till 204 miljoner kronor. Om både garantipensionsåldern och den lägsta åldern för BTP vore 66 år skulle därmed statsutgifterna för dessa förmånslag bli 722 miljoner kronor lägre (ca 0,3 procent av de totala utgifterna för allmän pension).

För att ge en uppfattning om de ekonomiska konsekvenserna för staten och ålderspensionssystemet av en höjd garantipensionsålder presenteras avslutningsvis nedan några beräkningar, i form av en kontrafaktisk historieskrivning, där det år 2009 sker en höjning garantipensionsåldern från 65 till 66 år och där högsta åldern för förtidspension höjs från 64 till 65 år.

Förändringar som resultat av en hypotetisk höjning år 2009 av garantipensionsåldern till 66 år och högsta förtidspensionsålder till 65 år

	Antal pers.	Milj. kr
Garantipension (1)	-31 700	-518
Bostadstillägg (BTP)		-204
Förtidspensionärer från föregående år	38 000	
därav heltid	28 600	
deltid	9 400	
Tillkommande 65-åriga förtidspensionärer (2)	2 000	
därav heltid	1 500	
deltid	500	
Förtidspension totalt	40 000	5 800
därav heltid	30 100	
deltid	9 900	

Garantipensionärer som föregående år hade förtidspension	23 500	
därav heltid	17 600	
deltid	5 900	

Tillkommande arbetskraft, heltidspersoner	7 900	
därav i arbete	6 400	
sjukskrivna och arbetslösa	1 500	200

Summa för staten		5 278
Inkomstgrundad pension	-22 000	-1 900

(1) Praktiskt taget all garantipension är på heltid.

(2) Inkl. ett visst antal tillkommande 64-åriga förtidspensionärer (jfr textens fotnot 13)

En som det synes nödvändig komplettering till en högre garantipensionsålder är att högsta åldern för att kunna ha förtidspension höjs lika mycket. Detta betyder att 38 000 personer, med förtidspension redan 2008, får förtidspension även 2009. Härtill kommer ett antal 65-åringar som kommer att nybeviljas förtidspension, och ytterligare några 64-åringar¹³, tillsammans ca 2 000 personer. Det skulle därmed tillkomma 40 000 förtidspensionärer

Uppskattningsvis 23 500 av de 31 700 65-åriga garantipensionärerna kan antas ha varit förtidspensionerade när de var 64 år. En viss del var förtidspensionerade på deltid (mest halvtid), och man kan anta att i storleksordningen 25 procent av dem får deltids förtidspension även som 65-åringar, alltså 5 900 personer.

Det återstår 6 200 personer (de befintliga garantipensionärerna 31 700 personer minus de 23 500 som redan tidigare hade förtidspension och minus de 2 000 nybeviljade – de nybeviljade antas till största delen tillhöra gruppen blivande garantipensionärer), som måste försörja sig utanför ålders- och förtidspensions-systemen (t.ex. genom förvärvsarbete) om de vill vidmakthålla inkomstnivån de hade före höjningen av garantipensionsåldern. Bland dessa finns några, kanske 1 500 personer, som befinner sig i de högre inkomstkikt där garantipensionen är liten, och som anser sig klara sig på enbart den inkomstgrundade pensionen. Ytterligare några, säg 500 personer, kan försörja sig med andra inkomster (tjänstepension, sparande, socialbidrag, makes inkomster etc.), i många fall som fortsättning på en tidigare liknande försörjning.

Kvar finns därmed 4 200 personer (6 200 minus 1500 minus 500) som antas fortsätta ett redan pågående hel- eller deltids arbetskraftsdeltagande utan tidigare förtidspension. Dessa antas motsvara 3 700 heltidspersoner. (Att personer som inte arbetade som 64-åringar skulle börja arbeta vid 65 får antas vara undantagsfall.) Till dessa ska läggas de 9 900 personer som antagits förbli eller nybli förtidspensionärer på deltid. Inte alla dessa kan förmodas arbeta på sin ”återstående” deltid, men de antas schablonmässigt motsvara 4 200 heltidspersoner som 65-åringar.

Av de sammanlagt 7 900 (3 700 plus 4 200) tillkommande 65-åriga heltidspersoner som därmed hamnar i arbetskraften torde närmare 20 procent vara arbetslösa eller sjukskrivna – det antas att både arbetsmarknads- och sjukförsäkringar blir tillgängliga även för 65-åringar som en del av reformen. Antalet personer som faktiskt arbetar ökar därmed med ungefär 6 400 heltidspersoner vid en höjning av garantipensionsåldern till 66 år. Detta motsvarar en ökning på 0,17 procent.

---

¹³ I nuvarande ordning med 65 år som övre gräns för förtidspension är nybeviljandefrekvensen för förtidspension påfallande låg vid 64 års ålder jämfört med vid 63 års ålder. Skälet är att det är så kort tid kvar till 65 att förtidspensionering framstår som en onödigt krånglig åtgärd, jämfört med att den försäkrade får behålla t.ex. sjukpenning i ytterligare några månader. Efter en höjning av den övre gränsen till 65 år, blir – analogt – nybeviljandet av förtidspension sannolikt mer omfattande bland 64-åringar, men ganska lågt bland 65-åringar. I vad mån de nya reglerna i sjukförsäkringen förändrar mönstret är osäkert, men deras effekt skulle rimligen gå i riktning mot fler förtidspensionärer.

Antalet personer med inkomstgrundad pension sjunker avsevärt. Av de 31 700 bortfallna 65-åriga garantipensionärerna har 30 200 också inkomstgrundad pension. Av dessa kan 24 300 antas få förtidspension. Andra, 4 200 personer, antas stanna i arbetskraften. Bortfallet av inkomstgrundade pensioner blir dock inte fullt så stort som summan av dessa grupper, 28 500. I både grupperna, särskilt bland deltidsförsörjda, finns nämligen personer som kompletterar inkomsterna med (hel- eller deltids) inkomstgrundad pension. Antalet inkomstgrundade pensioner antas minska med 22 000.

Staten sparar alltså 722 miljoner kronor (518 plus 204) i garantipension och BTP genom reformen. Mot detta står ökade utgifter, främst för förtidspension. De tillkommande 40 000 65-åriga förtidspensionärerna kan uppskattas kosta staten 5 800 miljoner kronor, inklusive BTP och avgifter till ålderspensionssystemet.¹⁴ Utgifterna för arbetsmarknadsersättningar och sjukpenning till det ökade antalet personer i arbetskraften blir mer begränsade; i storleksordningen 200 miljoner kronor (inkl. ålderspensionsavgifter). Statskassans kortsiktiga nettoförlust på reformen blir således ungefär 5 300 miljoner kronor. Som en pluspost (som här inte kvantifieras) kommer ökade skatteintäkter, beroende på att främst löner, men oftast även förtidspensioner, är högre än ålderspensioner. Merparten av dessa skatteintäkter går primärt till kommunerna, men kan naturligtvis, genom justeringar av det generella statsbidraget till kommunerna, återföras till staten. Om befolkningens höjda inkomster används till privat konsumtion tillkommer intäkter av moms till staten. Vidare bortses i den kortsiktiga kalkylen från den mer långsiktiga minskning av garantipensionskostnader och BTP som blir följderna av de högre inkomstgrundade pensionerna. För att beräkna dessa effekter krävs en beräkning som följer pensionsbeloppen under många år.

Att reformen kan bli så kostsam för staten sammanhänger delvis med att systemet för inkomstgrundad ålderspension på kort sikt står som ”vinnare”. I utgångsläget har de 65-åriga ålderspensionärerna i genomsnitt en betydligt större andel av sin pension som inkomstgrundad pension än som garantipension, och många av dessa pensionärer får under ett års tid ålderspensionen utbytt mot förtidspension (inkl. ålderspensionsavgift), finansierad av staten.

I det långa loppet försvinner dock inbesparingen för ålderspensionssystemet. De tillkommande förtidspensionsbeloppen ger upphov till större avgiftsbehållningar i ålderspensionssystemet, och vidare får de berörda personerna lägre delningstal och därmed högre årligt pensionsutfall per inbetald avgiftskrona. Någon lika stor utjämning sker troligen inte för statskassans del. Se närmare Appendix 1 för en principiellt hållen analys. På sikt blir visserligen garantipensionerna och BTP lägre för de personer som till följd av reformen får högre inkomstgrundad pension.

---

¹⁴ Man kan som tidigare nämnts avstå från att ge ålderspensionsrätt till förtidspensionärer från och med 65 års ålder, även om detta betyder att en reminiscens av 65-årsgränsen blir kvar i pensionssystemet.

Men eftersom invånarnas samlade inkomster i form av förtids- och ålderspension blir högre samtidigt som effekten på ålderspensionssystemet på lång sikt är neutral (till följd av systemets konstruktion), måste det vara staten som står för utbetalningarna av dessa högre inkomster.

En effekt av att höja garantipensionsåldern är att avgiftsflödet till ålderspensionssystemet kommer att öka. Hur mycket beror bl.a. på hur många fler sysselsatta förändringen skulle leda till. I kalkylen ovan beräknas dock som nämnts ökningen av antalet arbetande stanna vid 0,17 procent. Om ålderspensionsavgift betalas för förtidspension även efter 65 år kommer det bidra till ett ytterligare ökat avgiftsflöde. Det kommer således att bli en något förbättrad finansiell ställning för pensionssystemet, balanstalet stärks. I och med att systemet för närvarande befinner sig i en balanseringssituation, skulle det leda till en något bättre indexering av inkomstpensionen – högre pensioner.

6. Kompletterande och alternativa idéer

Det ovan analyserade reformförslaget leder som visats till att personer med sjukersättning oftast får betydligt högre inkomster från 65-årsdagen fram till den nya garantipensionsåldern, och även därefter, eftersom ytterligare pensionsrätt intjänas och delningstalet i ålderspensionssystemet blir förmånligare. Kontrasten i förhållande till personer som tar ut ålderspension vid 65 års ålder blir stark. Reformen ger upphov till ökade kostnader för staten. Dessa ökade kostnader neutraliseras endast delvis genom minskade utgifter för garantipension och BTP.

Bibehållen 65-årsgräns för förtidspensionärer

Det finns flera sätt att mer eller mindre undvika dessa effekter. Ett sätt att dämpa den uppdrivande effekten på förtidspensionärernas kommande ålderspension vore att inte ge ålderspensionsrätt för förtidspension som betalas efter 65 års ålder, dvs. att staten inte betalar ålderspensionsavgifter i dessa åldrar. En fråga som inställer sig är hur sjukpenning, a-kassa m.m. ska behandlas. Om dessa ersättningar skulle förbli pensionsgrundande även efter 65 års ålder, förstärks individens ekonomiska incitament att ha t.ex. sjukpenning hellre än förtidspension.

Alternativt finns möjligheten att undanta förtidspensionärer från reformen helt och hållet, dvs. att låta dem gå över till ålderspension vid 65 års ålder, med då gällande delningstal, samt med rätt till garantipension och bostadstillägg. Efter 65 års ålder skulle förtidspension inte kunna nybeviljas, utan berörda personer skulle vara hänvisade till ålderspension. Problemet blir i så fall att dessa personer inte blir berättigade till garantinivåer och bostadstillägg inom ramen för något av systemen: de har förlorat sin arbetsförmåga för sent för att hinna få sjukersättning, men för tidigt för att kunna få del av ålderspensioneringens tilläggsförmåner. Frånsett den orimliga fördelningseffekten, skulle det kunna uppkomma en "efterfrågan för säkerhets skull" på sjukersättning före 65 års ålder, även bland personer som annars skulle ha haft för avsikt att arbeta längre. En lösning kan vara att Försäkringskassan prövar dessa fall i enlighet med villkoren för att få sjukersättning, och sedan uppdrar åt Pensionsmyndigheten att bevilja ålderspension med för den aktuella åldern gällande delningstal och med särskild rätt till garantipension och BTP. Hela reformen skulle emellertid blanda principer på ett svårbegripligt och svårförklarigt vis, och 65-årsgränsen skulle även i fortsättningen inta en framträdande plats i pensionssystemet.

Särskild ålderspension ("sjukpension")

Mer radikalt skulle vara att sjukersättningen upphör vid 61 års ålder (den nuvarande nedre gränsen för att ta ut ålderspension) och att individen då får gå över till ålderspension. Detta skulle dock i många fall, utan särskilda modifierande inslag, ge upphov till mycket låga pensionsnivåer. Redan förlusten av fyra år med pensionsgrundande ersättning kan betyda 10-15 procent eller mer för ålderspensionen. Att använda delningstalet för 61-åringar och inte för 65-åringar betyder ytterligare närmare 15 procent.¹⁵

Med detta förslag är det nödvändigt att i dessa fall utbetala garantipension och BTP redan från 61 års ålder. Det ter sig också rimligt att beräkna den inkomstgrundade pensionen som om den tagits ut vid den normala (66 eller 67 år) garantipensionsåldern, dvs. med denna ålders delningstal. Garantipensionens beräkning anpassas till denna resulterande faktiskt utbetalda inkomstgrundade pension. De relativt omfattande behoven av att nybevilja sjukersättning efter 61 års ålder skulle kunna lösas genom den nyss antydda metoden: att Försäkringskassan gör en principiell sjukersättningsbedömning och låter bevilja ålderspension på de angivna förmånligare villkoren.

Finansieringsmässigt bör ålderspensionssystemet betala den del av förmånen som skulle avse ålderspension enligt de delningstal som faktiskt råder vid den ålder då förmånen börjar betalas ut, medan staten skulle svara för det tillägg som uppkommer genom att ett för individen förmånligare delningstal används.

Något pensionsintjänande efter 61 års ålder blir det rimligen inte fråga om.

Det hela innebär en ålderspension som i flera avseenden skiljer sig från den vanliga. Den nya förmånen kan kallas särskild ålderspension. Begreppet "sjukpension" skulle kunna vara ett lämpligt uttryck, men den termen används dock redan inom avtalsförsäkringarna.

Höjd lägsta ålder för pensionsuttag

I den allmänna debatten har framförts konkret förslag om att höja den lägsta åldern för uttag av inkomstgrundad ålderspension från 61 till 62 år. Antalet 61-åringar med ålderspension var ca 8 000, om man frånräknar de dryga två tusen som enbart hade premiepension (bl.a. i syfte att få billigare resor i kollektivtrafiken). En del av 61-åringar tar ut ålderspension (på hel- eller deltid) samtidigt som de fortsätter att arbeta. Ett skäl för det kan vara att de hoppas kunna placera pengarna bättre än vad pensionssystemets avkastning ger. Om en höjning av 61-årsgränsen alls har någon större ekonomisk effekt, torde den främst uppstå genom den signal om att staten vill höja "pensionsåldern", som förändringen ger. Huruvida signalen, som i princip saknar förändrade drivkrafter, har en real-ekonomisk effekt är svårt att bedöma.

---

¹⁵ Jämfört med den förtidspension som ålderspensionen träder in i stället för blir förlusterna normalt ännu större.

Ett argument för att höja den lägsta åldern för pensionsuttag är att livslängdsökningen faktiskt sänkt den lägsta åldern för att ta ut pension, i förhållande till förväntad livslängd. En höjning krävs om den lägsta åldern, som andel av förväntad livslängd ska vara konstant

Tidigt uttag av allmän pension i syfte att investera den utfallande pensionen samtidigt som den försäkrade fortsätter att arbeta, görs i dag i inte obetydlig omfattning. Ofta är det försäkringsförmedlare som säljer dessa lösningar. Huruvida de är bra eller inte för de försäkrade är vanligen svårt eller omöjligt att veta på förhand, men för vissa individer är det helt rationellt att göra på detta sätt. Om lagstiftaren skulle vilja minska de ekonomiska drivkrafterna för den här typen av agerande är ett sätt att höja lägsta åldern för uttag av ålderspension.

Det ovanstående förslaget om särskild ålderspension till nuvarande förtidspensionärer från 61 års ålder kan lätt anpassas till att gälla åldersgränsen 62 år (eller någon annan högre ålder). Utbetalningarna av nuvarande sjukersättning skulle pågå ett år ytterligare.

7. Pensionsåldersfrågan i andra länder

OECD har i en rapport¹⁶ beskrivit den formella eller lagstadgade pensionsålderns utveckling från 1950 till 2050, såsom OECD har definierat denna ålder. Detta avsnitt utgår från denna rapport. Siffermaterialet redovisas i sin helhet i Appendix. Beskrivningen av pensionsåldern fram till 2050 utgår från att nu beslutade regler kommer att gälla. Uppskattningsvis fångade OECD de beslut som fanns under våren/sommaren 2010.

Bakgrunden till höjningarna av pensionsåldern är i de flesta länder dels redan existerande underskott i de allmänna pensionssystemen och i statsbudgetarna, dels prognoser för den framtida försörjningsbördan. I samtliga OECD-länder ökar på sikt försörjningsbördan, och antalet personer i arbetsför ålder i förhållande till pensionärerna sjunker. Antalet prognostiserade personer i respektive grupp brukar utgå från en pensionsålder som anses vara ”normal”. Vanligt är att prognoser för försörjningsbördan bortser från lagregler m.m. för pensionsåldern. Prognoserna görs istället med internationellt vedertagna åldersintervall för kategorierna ”arbetsför ålder”, ofta 20-64 år, och ”pensionärer”, 65 år och äldre.

Under en stor del av efterkrigstiden har pensionsåldern varit sjunkande, 10 av 30 studerade länder sänkte sin pensionsålder för män och 13 för kvinnor fram till början av 1990-talet. Den genomsnittliga pensionsåldern för män föll från 64,3 år 1949 till en botten på 62,5 år 1993, en minskning på nästan två år. För kvinnor var nedgången under samma period också nära två år, från 62,9 till 61,1 år 1993.

Från mitten av 1990 talet har pensionsåldern börjat höjas. Sedan 1993 har 14 länder höjt pensionsåldern eller åtminstone beslutat om en höjning. År 2010 hade den genomsnittliga pensionsåldern för män höjts med 0,5 år och för kvinnor med 0,8 år. Blickandes framåt innebär beslutade lagändringar att den genomsnittliga lagstadgade pensionsåldern kommer att öka till 64,6 år för män och till 64,4 för kvinnor år 2050. Dock kommer den genomsnittliga pensionsåldern för män att nå samma nivå som rådde 1950 först år 2040. Kvinnornas pensionsålder kommer att öka mer än för män, men från en lägre nivå. Kvinnorna når den genomsnittliga pensionsålder som rådde år 1950 år 2020, således något tidigare än männen.

En slutsats som OECD:s rapportförfattare drar är att pensionsåldern är den mest synliga parametern i ett pensionssystem, och att den därför har betydelse för individernas beslut om pensioneringsålder, där ett sådant val är möjligt att göra.

---

¹⁶Beskrivningen utgår från Trends in Pension Eligibility Ages and Life Expectancy 1950–2050 av Rafal Chomik och Edward Whitehouse; OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 105. Daterad 4 oktober 2010.

Följande 11 länder har fattat beslut om att höja pensionsåldern för både män och kvinnor: Australien (67), Tjeckien (65), Danmark (67), Frankrike (62), Grekland (60), Ungern (65), Italien (65), Korea (65), Turkiet (drygt 60), Storbritannien (68) och USA (67).

Med OECD:s pensionsåldersdefinition tillhör Sverige den grupp länder som under sedan 1950 har sänkt den lagfästa allmänna pensionsåldern – från 67 till 65 år, vilket skedde år 1976 – och som därefter inte har höjt den. I kategorin av länder som sänkt pensionsåldern ingår också Norge, som sänkte från 70 till 67 år 1973. Kanada har stegvis sänkt från 70 till 65 år, och Irland sänkte från 70 till 65 år på 1980-talet.

Problem med att definiera pensionsåldern

Vad som menas med pensionsålder är inte entydigt. Vanligen är orsakerna till problem andra än de som finns i Sverige. För Sveriges del kan nämnas att med OECD:s definition av pensionsåldern endast sänkningen 1976 av ATP:s pensionsålder från 67 till 65 år syns. Den höjning av den lägsta ålder för att ta ut ålderspension som gjordes i Sverige från och med årskullen född 1938 noteras inte. Inte heller noteras den mer betydelsefulla förändringen att grundnivån – tidigare folkpensionen – endast blev tillgänglig från 65 års ålder, inte som tidigare från 60, vilket skedde i samband med att garantipensionen ersatte folkpensionen år 2003.

Problemen med att definiera pensionsåldern är jämförelsevis små i USA, det OECD-land som först beslutade att höja pensionsåldern. Beslutet kom redan 1983 och innebär en mycket långsam infasning av den nya pensionsåldern. Personer födda 1960 är den första årskull som får pensionsåldern 67 år. Den årskullen var 23 år då beslutet fattades. Infasningen innebar att pensionsåldern för födda 1938 höjdes från 65 till 65 och 2 månader, födda 1939 höjdes till 65 år och 4 månader osv. Pensionsåldern för personer födda 1944 blev då 66 år, vilket för närvarande därför räknas som den lagstadgade pensionsåldern. Att pensionsåldern är ett relativt entydigt begrepp innebär inte att det saknas möjlighet att göra förtida respektive sena uttag. Tidiga respektive sena uttag medför mer eller mindre exakt försäkringsmässig minskning respektive ökning av pensionsbeloppet.

Presidentens s.k. ”Deficit Commission” har föreslagit förändringar i det amerikanska allmänna pensionssystemet. Bl.a. föreslås att koppla både lägsta åldern (nu 62 år) och normalpensionsåldern till livslängdsutvecklingen. Detta beräknas innebära att normalpensionsåldern blir 68 år ca 2050 och 69 år ca 2075. Kommissionen pekar på behov av att mildra effekterna av sådana förslag för personer som av hälsoskäl vare sig kan senarelägga pensionen eller få ”förtidspension”.

I *Frankrike* har pensionsåldern 60 år behållits fram till beslutet på hösten 2010¹⁷ att stegvis fram till 2018 höja pensionsåldern till 62 år. Pensionsåldern sänktes under 80-talet från 65 till 60 år. Højningen sker med 4 månader per år från och med år 2012. Dock hade Frankrike under 2000-talet redan infört en stegvis ökning av det antal år med försäkrad inkomst som krävs för oreducerad pension. Det var tidigare 37,5 år och har höjts till 40 år 2008 och blir 41 år 2012. För många individer innebär detta att den ålder vid vilken de kan få en ”full” pension har förskjutits uppåt. Om man antar att en person börjar arbeta vid 20 års ålder, vilket OECD gör, kan även före den højning av pensionsåldern som beslutades 2010, pensionsåldern 60 år anses ha höjts från 60 till 61 år 2012, eftersom försäkringstiden för oreducerad pension då höjs till 41 år. I samband med 2010 års beslut om fortsatt højning av pensionsåldern till 62 år beslutades att stegvis höja kravet på intjänandeår till 42 år för oreducerad pension.

Liknande problem med att fastställa pensionsåldern finns för *Turkiet*. ”Pensionsåldern” avskaffades 1969, och enda kravet för att få en ”full” pension blev 25 års intjänande. En följd av detta är att, med antagandet om ett inträde på arbetsmarknaden vid 20 års ålder, att pensionsåldern kan anses ha sjunkit till 45 år. På senare tid har pensionsåldern återinförts, och avsikten är att stegvis höja denna.

År 2002 var pensionsåldern i *Ungern* 62 år för män och 58 år för kvinnor. Sedan 2009 är pensionsåldern 62 år för både män och kvinnor. Dock var en oreducerad pension för män möjlig att få redan vid 60 års ålder, förutsatt 38 intjänandeår. Kvinnor kunde få en oreducerad pension redan från 55 års ålder, förutsatt 37 intjänandeår. Under de senaste åren har regelförändringar gjort det svårare att få tidiga pensioner och för män födda efter 1950 och för kvinnor födda efter 1958 kommer det inte längre vara möjligt att få tidig pension utan reduceringar.

På liknande sätt är den lagfästa pensionsåldern i *Belgien* 65 år för både män och kvinnor. Dock är försäkringsmässigt oreducerade pensioner tillgängliga från 60 års ålder, förutsatt 35 års intjänande. Pensionsåldern i OECD:s redovisning är därför fortsatt 60 år.

Även i *Grekland* är den officiella pensionsåldern 65 år, men oreducerade pensioner betalas för närvarande från vilken ålder som helst, förutsatt 37 års intjänande. Det medför att den pensionsålder som redovisas är 57 år (20 + 37). Nyligen har reglerna ändrats så att pension framgent kan fås först från 60 års ålder.

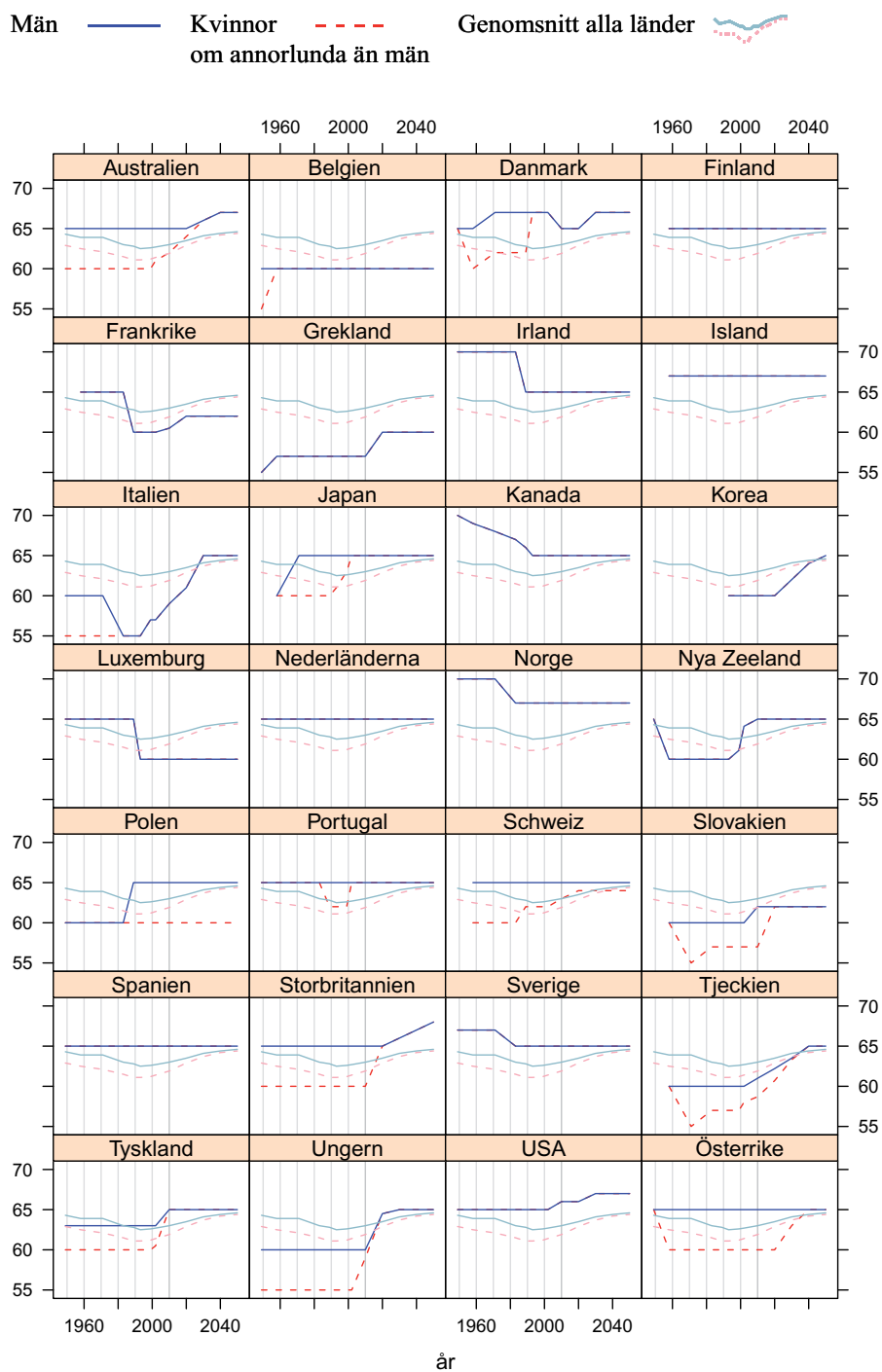
Den stegvisa infasningen av den höjda pensionsåldern i *Tyskland*, från 65 till 67 år 2035, syns inte i OECD:s redovisning. Skälet är att det kommer att gå att få en oreducerad pension från 65 års ålder, förutsatt 45 års intjänande. Med metoden att utgå från en person som börjar arbeta vid 20 års ålder kan alltså en full pension fås från 65 år. OECD:s beräkningsmetod kan i Tysklands fall kritiseras, eftersom en stor andel av befolkningen i praktiken inte kommer att kunna få en oreducerad pension vid 65 år med ett krav om 45 års arbete.

---

¹⁷Vid tidpunkten för OECD:s rapport hade inte denna ändring beslutats. Här har OECD:s siffror justerats för att beakta lagändringen i Frankrike.

Formell pensionsålder 1950 - 2050 i vissa OECD länder

I *Storbritannien* är pensionsåldern 65 år för män och 60 år för kvinnor. Beslut har fattats om en höjning till 68 år. Höjningen sker stegvis. Mellan 2014 och 2020 höjs kvinnornas pensionsålder till 65 år. Från 2024 till 2046 kommer sedan pensionsåldern för både män och kvinnor att höjas till 68 år. Detta bestämdes 2007, men diskussioner har förts om att tidigarelägga ökningen av pensionsåldern.

I *Danmark* planeras pensionsåldern höjas från 2024 till 2027, från 65 till 67 år. Vidare har diskuterats att sedan indexera pensionsåldern med livslängdens ökning.

Slutligen finns frågan om vilken pensionsålder som ska anses gälla i länder som inte har en lagstadgad eller normal pensionsålder för sina inkomstgrundade allmänna pensioner. OECD nämner Finland och Sverige som exempel. Även Norge ingår i en liten grupp länder där livslängdsutvecklingen påverkar pensionsbeloppen. I sådana system utgår OECD från den ålder vid vilken inkomstprövade åldersförmåner utbetalas. Det innebär en pensionsålder för Sverige och Finland som är oförändrat 65 år fram till 2050. Norges ligger fast vid 67 år. Denna avvägning visar på den avsedda ambivalens som systemet med delningstal (eller motsvarande arrangemang) skapar när det gäller frågan om vad den lagstadgade pensionsåldern är. En tanke med den svenska utformningen är, utöver att skapa finansiell stabilitet, att pensionsåldersbeslutet ska vara individualiserat. Då finns inte en allmän pensionsålder. Om kringförmåner, t.ex. garantipension och bostadstillägg, startar vid en viss ålder och andra, som förtidspensionen, upphör vid samma ålder kan det dock vara rimligt att uppfatta denna ålder som pensionsåldern.

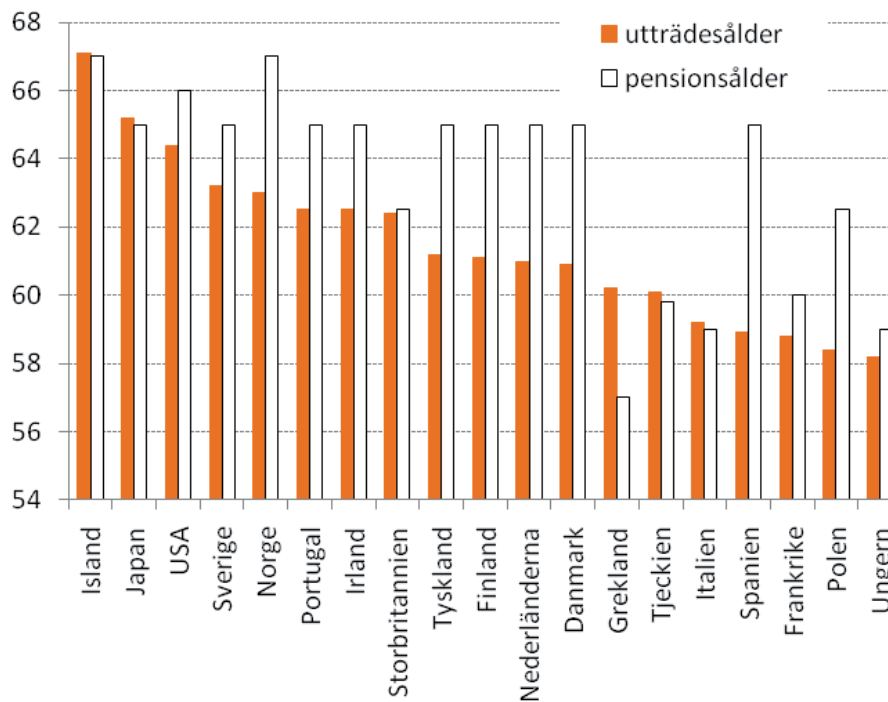
Pensionsåldern kontra utträdesåldern

Ser man till pensionsålderns betydelse för samhällets framtida försörjningsbörda för de äldre, ska noteras att den formella pensionsåldern i regel är högre än den genomsnittsålder då de förvärvsarbetande faktiskt lämnar arbetslivet (den s.k. utträdesåldern). Det är den sistnämnda åldern som framför allt har betydelse för relationen mellan försörjda och försörjare. I några länder är visserligen utträdesåldern högre, men det gäller då ofta om länder där ålderspensionerna är ganska små och svåra att leva på. I normalfallet, att utträdesåldern är lägre än den formella pensionsåldern, är orsaken de system som finns för förtids- och sjukpensionering, avtalsenliga tjänstepensionsordningar, m.m., vilka sätter reglerna om formell pensionsålder ur spel. Det förekommer att utträdesåldern är upp till sex år lägre än den lagstadgade pensionsåldern. För Sveriges del är utträdesåldern ca 63 år.

Om utträdesåldern i olika länder beräknas enligt samma principer som för Sverige (se närmare avsnitt 3) finner man att den är låg framförallt i Europa, högre i länder som USA och Japan. I Europa har Sverige, näst efter Island, den högsta utträdesåldern. I flera länder är den bara 60 år eller lägre. Det finns bara ett svagt samband mellan utträdesåldern och den formella pensionsåldern. Norge har exempelvis, trots formell pensionsålder på 67 år, inte högre utträdesålder än Sverige, och Spanien med formell pensionsålder på 65 år har en utträdesålder på bara ca 59 år. Å andra sidan har Grekland, där pensionsåldern enligt OECD:s definition bara är 57 år en utträdesålder på drygt 60 år.

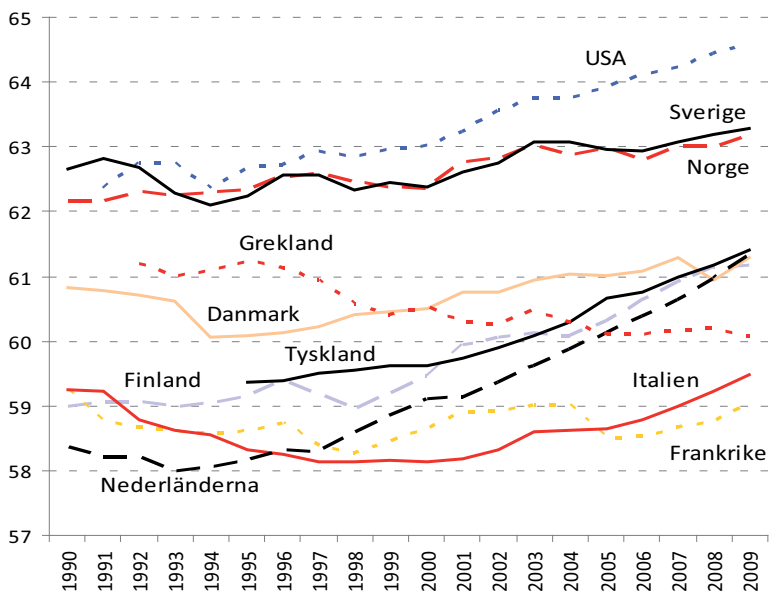
Den grekiska utträdesåldern har dock sjunkit räknat från början av 1990-talet. I ett flertal länder, däribland Sverige, har utträdesåldern däremot stigit sedan mitten av 1990-talet, då den hade nått ett bottenläge – för övrigt ungefär samtidigt med den formella pensionsåldern (se ovan). Särskilt markanta har uppgångarna varit i Nederländerna, Tyskland, Finland och USA.

Pensionsålder och utträdesålder i olika OECD-länder år 2008

Källor: International Labor Organisation (ILO), med bearbetningar, samt OECD.

Utträdesålderns utveckling i några OECD-länder

Källor: International Labor Organisation (ILO), Eurostat och Bureau of Labor Statistics med bearbetningar.

Appendix 1:

Långsiktiga effekter för statsbudgeten av höjd garantipensionsålder med ett år för förtidspensionärerna

Fall 1: Förtidspensionen är 100 och den följande ålderspensionen är också 100, varav hälften är inkomstgrundad och hälften är garantipension. Garantipension avräknas med 100 % mot inkomstgrundad pension. Intjänat pensionskapital vid slutet av år 0 är 250. Ålderspensionen betalas i 5 år och delningstalet är 5. Statlig ålderspensionsavgift på förtidspension är 20 %.

Före höjning

År 0 Förtidspension	100
År 1 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	100 (50+50)
År 2 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	100 (50+50)
År 3 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	100 (50+50)
År 4 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	100 (50+50)
År 5 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	100 (50+50)

Efter höjning

År 0 Förtidspension	100
År 1 Förtidspension	100
År 2 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	100 (67,5+32,5)
År 3 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	100 (67,5+32,5)
År 4 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	100 (67,5+32,5)
År 5 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	100 (67,5+32,5)

Efter höjning av garantipensionsåldern ökar statens utgifter för förtidspension år 1 med 100. Garantipension minskar år 1 med 50. Statlig ålderspensionsavgift ökar för år 1 med 20. Den inkomstgrundade pensionen ökar till 67,5 per år, dels till följd av 20 mer i avgift, dels genom att delnings-talet blir 4 i stället för 5. Garantipension minskar ytterligare för åren 2-5 med 70 totalt, dvs. $4 \cdot (50 - 32,5)$. Nettoeffekt för staten = noll.

Fall 2: som Fall1, men förtidspensionen är högre än den efterföljande ålderspensionen, som är 80. Intjänat pensionskapital vid slutet av år 0 är 200. Ett mer realistiskt fall.

Före höjning

År 0 Förtidspension	100
År 1 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	80 (40+40)
År 2 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	80 (40+40)
År 3 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	80 (40+40)
År 4 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	80 (40+40)
År 5 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	80 (40+40)

Efter höjning

År 0 Förtidspension	100
År 1 Förtidspension	100
År 2 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	80 (55+25)
År 3 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	80 (55+25)
År 4 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	80 (55+25)
År 5 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	80 (55+25)

Statens utgifter för förtidspension år 1 ökar även här med 100. Garantipension minskar år 1 med 40. Statlig ålderspensionsavgift ökar även här för år 1 med 20. Den inkomstgrundade pensionen ökar till 55. Garantipension minskar ytterligare för åren 2-5 med 60 totalt, dvs. $4 \cdot (40-25)$. Nettoeffekt för staten = minus 20.

Fall 3: Som fall 1, men personen avlider vid slutet av år 2 (fast delningstalet är ändå 5). Detta är också realistiskt.

Före höjning

År 0 Förtidspension	100
År 1 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	100 (50+50)
År 2 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	100 (50+50)

Efter höjning

År 0 Förtidspension	100
År 1 Förtidspension	100
År 2 Ålderspension (ink.gr. + garanti)	100 (67,5+32,5)

Statens utgifter för förtidspension år 1 ökar även här med 100. Garantipension minskar år 1 med 50. Statlig ålderspensionsavgift ökar även här för år 1 med 20. Den inkomstgrundade pensionen ökar som i fall 1 till 67,5 per år. Garantipension minskar ytterligare för åren 2-5 (dvs. år 2) med 17,5 totalt, dvs. $1 \cdot (50-32,5)$. Nettoeffekt för staten = minus 52,5.

I fall där avräkningen av garantipension mot inkomstgrundad pension är mindre än 100 % blir de negativa effekterna för statsbudgeten större.

För bostadstillägg (BTP) blir effekterna likartade.

Från effekter på statens skatteinkomster bortses.

Appendix 2:

Formell pensionsålder i OECD-länderna 1949-2050

Kvinnor

	1949	1958	1971	1983	1989	1993	1999	2002	2010	2020	2030	2040	2050
Australien	60	60	60	60	60	60	60	61	62	64	66	67	67
Österrike	65	60	60	60	60	60	60	60	60	60	63	65	65
Belgien	55	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60
Kanada	70	69	68	67	66	65	65	65	65	65	65	65	65
Tjeckien		60	55	57	57	57	57	58	58,7	60,7	63,3	65	65
Danmark	65	60	62	62	62	67	67	67	65	65	67	67	67
Finland		65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Frankrike		65	65	65	60	60	60	60	60,5	62	62	62	62
Tyskland	60	60	60	60	60	60	60	60,5	65	65	65	65	65
Grekland	55	57	57	57	57	57	57	57	57	60	60	60	60
Ungern	55	55	55	55	55	55	55	55	59	64,5	65	65	65
Island		67	67	67	67	67	67	67	67	67	67	67	67
Irland	70	70	70	70	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Italien	55	55	55	55	55	55	57	57	59	61	65	65	65
Japan		60	60	60	60	61	63	65	65	65	65	65	65
Korea						60	60	60	60	60	62	64	65
Luxemburg	65	65	65	65	65	60	60	60	60	60	60	60	60
Mexico		65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Nederländerna	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Nya Zeeland	65	60	60	60	60	60	61,1	64,1	65	65	65	65	65
Norge	70	70	70	67	67	67	67	67	67	67	67	67	67
Polen	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60
Portugal	65	65	65	65	62	62	62	65	65	65	65	65	65
Slovakien		60	55	57	57	57	57	57	57	62	62	62	62
Spanien	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Sverige	67	67	67	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Schweiz	60	60	60	62	62	62	62	63	64	64	64	64	
Turkiet			60	45	45	45	45	40	41	45,2	50,4	55,6	60,8
Storbritannien	60	60	60	60	60	60	60	60	60	65	66	67	68
USA	65	65	65	65	65	65	65	65	66	66	67	67	67
Medelvärde	62,9	62,5	62,1	61,5	61,1	61,1	61,2	61,4	61,9	62,9	63,7	64,2	64,4

Män

	1949	1958	1971	1983	1989	1993	1999	2002	2010	2020	2030	2040	2050
Australien	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	66	67	67
Österrike	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Belgien	65	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60
Kanada	70	69	68	67	66	65	65	65	65	65	65	65	65
Tjeckien		60	60	60	60	60	60	60	61	62,2	63,5	65	65
Danmark	65	65	67	67	67	67	67	67	65	65	67	67	67
Finland		65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Frankrike		65	65	65	60	60	60	60	60,5	62	62	62	62
Tyskland	63	63	63	63	63	63	63	63	65	65	65	65	65
Grekland	55	57	57	57	57	57	57	57	57	60	60	60	60
Ungern	60	60	60	60	60	60	60	60	60	64,5	65	65	65
Island		67	67	67	67	67	67	67	67	67	67	67	67
Irland	70	70	70	70	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Italien	60	60	65	55	55	55	57	57	59	61	65	65	65
Japan		60	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Korea						60	60	60	60	60	62	64	65
Luxemburg	65	65	65	65	65	60	60	60	60	60	60	60	60
Mexico		65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Nederländerna	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Nya Zeeland	65	60	60	60	60	60	61,1	64,1	65	65	65	65	65
Norge	70	70	70	67	67	67	67	67	67	67	67	67	67
Polen	60	60	60	60	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Portugal	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Slovakien		60	60	60	60	60	60	60	62	62	62	62	62
Spanien	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Sverige	67	67	67	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Schweiz		65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65
Turkiet			60	45	45	45	45	44	44,9	48,6	53,1	57,7	62,3
Storbritannien	65	65	65	65	65	65	65	65	65	65	66	67	68
USA	65	65	65	65	65	65	65	65	66	66	67	67	67
Medelvärde	64,5	63,9	64,1	63,0	62,8	62,5	62,6	62,7	63,0	63,5	64,1	64,4	64,6

Så här kan du nå oss om du vill veta mer

www.pensionsmyndigheten.se

Kundservice 0771-776 776

www.pensionsmyndigheten.se

